

OSLOBOĐENJE DALMACIJE

od 12. rujna do 4. prosinca 1944. godine

Dvanaesta u ofenzivi oslobođenja Dalmacije

U poznim večernjim satima 11. rujna 1944. godine, krenuvši iz Komiže i Oključne, jedinice 12. dalmatinske brigade napustile su Vis. Odredište: Brač. Počele su završne borbe za oslobođenje srednjedalmatinskih otoka Brača, Šolte i Drvenika. Nakon toga, borbeni put vodio je brigadu na kopno, na dio dalmatinske obale od Baške Vode do Krila, a zatim jednim je krakom krenula prema Makarskoj i Zadvarju, a drugim prema Splitu, koji je oslobodila 26. listopada. Poslije Splita put je vodio u borbe za oslobođenja Šibenika i, nakon kraćeg predaha, u Knin gdje je 4. prosinca 1944. godine završena borba za oslobođenja Dalmacije.

Točno 53 dana trajao je ovaj dio borbenog puta 12. dalmatinske brigade.

U ofenzivi za oslobođenja srednjedalmatinskih otoka Štab 26. divizije odredio je 12. brigadi zadatak da zajedno sa 1. dalmatinskom brigadom uništi njemačke snage na Braču, da svojim snagama oslobodi Supetar, ? sa 1. brigadom i Sumartin. Supetar je brzo oslobođen, još istog dana kada se 12. brigada iskrcala na Brač, 12. rujna 1944.

Tog dana na obali u Visu je priređeno veliko slavlje. Vrhovni komandant NOV i POJ maršal Josip Broz Tito prisustvovao je proslavi dvogodišnjice formiranje 1. dalmatinske NOU brigade, izvršio je smotru postrojene brigade i ostalih jedinica 26. divizije, Prvoj brigadi dodijelio Orden narodnog oslobođenja i održao povijesni govor koji je završio riječima: »•Tuđe nećemo, ali svoje ne damo!«

Odmah poslije toga na Brač se prebacila 1. brigada, pa je upućena na front kod Sumartina gdje se već nalazio 1. bataljon 12. brigade. Borbe za Sumartin vođene su 14, 15 i 16, a 17. rujna ujutro završene su potpunim uništenjem njemačkog 2. bataljona 738. puka 118. lovačke divizije. U bici za oslobođenje Sumartina 1. bataljon 12. brigade imao je 8 poginulih i 14 ranjenih. U gradu je poginuo komandant 1. bataljona kapetan Marko Đapić. Maršal Tito svojom posebnom zapoviješću pohvalio je 1. bataljon i 12. i 4. bataljon 1. dalmatinske brigade, koja je odmah proglašena proleterskom. Bilo je to veliko priznanje Vrhovnog komandanta za njen uspjeh.

U akciji za oslobođenje Brača, tj. Supetra i Sumartina, 12. brigada je imala 16 poginulih i 48 ranjenih.

Slijedi oslobođenje Šolte, ali ondje nisu vođene borbe. Poučen porazom na Braču, neprijatelj je napustio otok Šoltu rano ujutru 23. rujna. Na Šolti tada nije bilo njenify žitelja. One koji nisu evakuirani na Vis i odatle u El Šat, njemački okupator je silom deportirao kojekuda. Uništio

je sva materijalna dobra što su ih vrijedne ruke šoltanskog čovjeka stoljećima stvarale. Ni crkveni oltari nisu ostali nepošteđeni — crkve su bile pretvorene u vojničke konjušnice, a oltari su im služili za krvavu pijanku. Potresno je bilo tih dana doći na Šoltu — sve je naličilo na pustoš, na ruševine — ubitačna samoća. Samo se ponegdje mogao čuti cvrkut neke ptice koja je pjevom razbijala tužnu atmosferu — kao da je time htjela kazati da su tu nekada živjeli ljudi. Okupator je iza sebe ostavio samo bunkere, neeksplodirane mine i granate, bodljikavu žicu — zločin bez presedana.

Zatim je počela desantna akcija na Veliki Drvenik, a izvođena je od 24. do 26. rujna. Ta akcija nije uspjela, dijelom zbog oklijevanja u napadu, a više zbog toga što su Nijemci bili čvrsto riješeni da otok brane, dobro ocijenivši njegov veliki vojni značaj za komuniciranje morem od Splita prema Šibeniku, Zadru i Rijeci. Sve dok su držali Split Nijemci nisu smjeli izgubiti Drvenik.

Time su bile završene ofenzivne borbe 12. brigade na srednjedalmatinskim otocima. Poslije 14 dana borbi, oslobodila je Brač (zajedno sa 1. dalmatinskom brigadom) i Šoltu i onda predahnula, sve do 18. listopada.

Tih dana navršila se godina dana postojanja 1. otočke, odnosno 12. dalmatinske narodnooslobodilačke brigade. Nastala je na Braču i poslije godinu dana ponovno je došla na Brač i njegovim stanovnicima i zajedno s njima (koji su dali sve što se moglo dati da se pobijedi mrski okupator i njegovih suradnici) donijela je slobodu.

U borbama na Braču — od prve akcije u Milni 22. listopada 1943. do posljednje u luci Povija 17. rujna 1944. godine — jedinice 12. brigade imale su 61 poginulog i 175 ranjenih boraca i starješina. Po svojoj žestim poznate su borbe koje je na Braču vodila 12. brigada na Vidovoj Gori i blizu Nerežišća, i to prvih dana lipnja 1944, i one kod Supetra i Sumartina u rujnu 1944. godine. Borci 12. brigade nanijeli su neprijatelju na Braču velike gubitke — ubijeno je 307, ranjeno 25 (nepotpuni podaci) i zarobljeno 380 vojnika i oficira. Odnosno, na Braču je 12. brigada izbacila iz stroja 712 neprijateljskih vojnika i oficira.

U Milni, gdje je 22. listopada 1943. godine vođena prva oštrija borba s neprijateljem, sada je — 6. listopada 1944. svečano proslavljena godišnjica postojanja 12. dalmatinske brigade. Na svečani miting i defile stiglo je stanovništvo Brača, svi koji su mogli doći, prisustvovala su sve jedinice 12. brigade, one koje su se mogle odvojiti od položaja na Braču i Šolti. Jer, neprijatelj je još bio u blizini, preko Bračkog kanala, često se oglašavajući projektilima dalekometne artiljerije iz Splita, Omiša, Makarske i sa Mosora. Na mitingu je govorio prvi zamjenik političkog komesara 1. otočke brigade kapetan Kažimir Vidan, sada politički komesar 3. bataljona.

»Godišnjicu osnutka naše brigade proslavili smo u jeku krvavih borbi, oslobađajući naše otoke, čije su čedo upravo naša brigada« — zapisao je u biltenu »XII udarna« politički komesar brigade major Fabijan Trgo.⁰⁰⁰

Svečanost u Milni nije označavala samo godišnjicu postojanja 1. otočke — 12. dalmatinske brigade, nego i jedno veoma značajno i burno poglavlje u njenoj povijesti. Završena je etapa osnivanja i sređivanja

jedinica, uspješna obrana Visa i Vrhovnog komandanta maršala Tita, koji se tamo nalazio, i početak prvih velikih borbenih akcija na Korčuli, Šolti i Braču do završnih borbi za oslobođenja Brača, Šolte i Velikog Drvenika.

Vrijeme od nešto više od godine dana svoga postojanja, od prve borbe kod Sućurja na Hvaru 18. rujna 1943. do posljednje na Drveniku 23—26. rujna 1944. godine, tj. za 375 dana borbenog života 12. dalmatinska brigada ugradila je u temelje slobode 201 poginulog i 246 ranjenih boraca i rukovodilaca. U istom periodu jedinice 12. brigade u borbama na Hvaru, Braču, Korčuli, Šolti i Drveniku zadale su veliki udarac neprijateljevim formacijama koje su se ondje nalazile: 1243 neprijateljskih vojnika i oficira izbačeno je iz stroja od čega je 591 ubijen, 51 ranjen (nepotpuni podaci) i 601 zarobljen.

Takvom jednogodišnjom borbenom bilansom može biti ponosan svaki pripadnik 12. brigade.

Od vrhovnog komandanta maršala Tita jedinice 12. brigade su dobile tri pohvale — za akciju na Korčuli pohvaljeni su 1 i 4. bataljon, za borbu na Šolti u svibnju 1944. pohvaljen je 3. bataljon i za borbu u oslobađanju Sumartina pohvaljen je 1. bataljon.

U 375 dana svoga postojanja, od 1. otočke brigade mladih neiskusnih boraca: težaka, ribara i pomoraca, postala je jedinica sposobna za izvršavanje složenih borbenih pothvata, kao što su pomorsko-desantne operacije i uništavanje neprijatelja u jako utvrđenim položajima. Naučila je brigada ratovati partizanskim i frontalnim načinom djelovanja, u suradnji sa svim vidovima i rodovima i najsuvremenijom borbenom tehnikom — artiljerijom, inženjerijom, tenkovima, avijacijom i mornaricom. U brigadi su se razvile sve vrste jedinica — pješadijske, inženjerijske, artiljerijske i veze, sanitet i pozadina. U oružanoj borbi na Korčuli, Šolti i Braču sve je to funkcioniralo skladno i pored bezbrojnih objektivnih i subjektivnih teškoća, jer se moralo i boriti i učiti, u ratnoj praksi sticati dragocijena iskustva.

Takva 12. dalmatinska brigada stajala je na Braču i Šolti od 26. rujna do 18. listopada, spremna da krene u nove borbene pothvate.

U večernjim satima 18. listopada otisnuo se s Brača prema obali prvi konvoj jedinica 12. brigade. Počelo je iskrcavanje na kopno. Dvanaesta brigada dobila je težak i složen zadatak — da se uz pomoć Mornarice NOVJ, brzo prebaci na obalu, na prostoru Baške Vode—Kriolo, gdje su se njemačke snage povlačile, te da oslobodi Omiš, Bašku Vodu i Makarsku, da spriječi uništenje hidrocentrale Gubavica (Kraljevac) na Cetini i da na obali stvori povoljne uvjete za oslobođenje Splita. Ustvari, 12. brigada je prva veća operativna jedinica koja je izvršila desant na obalu srednje Dalmacije. Ostale brigade 26. divizije bile su ovako raspoređene: 1. i 11. brigada upućene su prema Stonu i Vukovom klancu, a 3. prekomorska se nalazila na Visu sa dva bataljona 11. brigade u zaštiti Vrhovnog štaba, CK KPJ, AVNOJ-a i drugih najviših vojnopolitičkih organa nove Jugoslavije.

Pomorski desant 12. brigade je u potpunosti uspio. Od 18 do 22. listopada borci 3. bataljona oslobodili su Omiš, Bašku Vodu i Makarsku, gdje

je kasnije stigla 3. prekomorska brigada, porazili Nijemce na Dupcima, brzo oslobodili Zadvarje i uz pomoć rukovodilaca NOP-a omiškog kotara, spriječili neprijatelja da poruši i hidrocentralu Kraljevac na Cetini, tada i još dosta poslije oslobođenja najveći elektroenergetski izvor Dalmacije, koji je strujom snabdijevao omiški i splitski industrijski bazen i šire područje. U biltenu »XII udarna« br. 2 od prosinca 1944, komesar brigade major Fabijan Trgo je o tome napisao: »Naš 3. bataljon u ovim operacijama na kopnu postigao je jedan od najvećih uspjeha u Dalmaciji, spašava centralu na Gubavici, koju su hitlerovci namjeravali dignuti u zrak ...«⁹⁷

Za to vrijeme 1, 2 i 4. bataljon, pošto su se prebacili na obalu, približili su se neprijateljskoj obrani Splita, gdje se nalazio kompletan njemački 892. puk 264. divizije, dva ustaško-domobrantska bataljona, 10 baterija artiljerije i druge jedinice — oko 12.000 neprijateljskih vojnika. Napad na njemačke položaje počeo je 22. a završio 26. listopada. Ujutro rano 26. listopada Split je bio u rukama boraca 12. brigade. Zarobljeno je 700 neprijateljskih vojnika, a 12. brigada imala je samo 2 poginula i 7 ranjenih. U isto vrijeme 10. dalmatinska brigada, koja je sa 3. prekomorskom oslobodila Klis, spustila se u Split, ali ga je odmah napustila, a 3. prekomorska nastavila je borbe za oslobođenje Kaštela i Trogira. Sa cvijećem i u razdraganom veselju Split je pozdravio borce i rukovodioce 12. brigade — svoje oslobodioce. Glavni grad Dalmacije — Split je bio oslobođen. Bila je to velika borbena pobjeda 12. brigade.

Iz Splita je brigada 28. studenog otišla u Kaštel-Stari i u Kaštel-Novi, gdje su najhrabriji dobili prva ratna odlikovanja. Tamo je stigla najradosnija vijest — Glavni štab NOV i PO Hrvatske dodijelio je 12. dalmatinskoj brigadi naziv UDARNA. Tu vijest je putem zapovijedi prenio Štab 26. divizije 31. listopada, saopćena je sastavu brigade u maršu od Kaštela prema Šibeniku. U divizijskoj zapovijedi stoji, da je 12. dalmatinska brigada dobila naziv UDARNA, jer je u »borbi« za oslobođenje otoka i u desantnim operacijama na sekitoru Omiš—Split pokazala primjer heroizma i požrtvovanja, čisteći našu obalu, oslobađajući naše gradove i sela od fašističkih okupatora ...«⁹⁸ Tim povodom je štab brigade izdao izvanrednu zapovijed u kojoj stoji da je »ovaj historijski događaj priznanje našim borcima i rukovodiocima za primjeran heroizam i požrtvovnost u velikom domovinskom ratu ...«

Proglašenje 12. brigade UDARNOM bilo je veliko priznanje i nagrada, ponos svim borcima i rukovodiocima, poticaj za nove borbene pothvate koji su još stajali pred brigadom.

Tada su i 26. divizija i njena 3. prekomorska brigada proglašene udarnima.

U Kaštelima je 12. brigada dobila zadaću, da zajedno sa 1. dalmatinskom učestvuje u oslobođenju Šibenika. Na put je krenula noću 30/31. listopada. Prva dalmatinska preko Vrpolja direktno je napadala na Šibenik, 11. brigada je išla na Konjevrate, a 3. prekomorska je ostala u divizijskoj rezervi, dok je 12. dobila najstroženiji i težak zadatak — da presiječe komunikaciju Šibenik—Drniš u rejonu Debeljaka, najvećeg zemljišnog objekta u tom rajonu i najznačajnijeg za neprijatelja, koji mu je

osiguravao kontinuitet fronta od Šibenika preko Konjevrata do Drniša. Istovremeno je brigada trebala uništiti četnike u Lozovcu i okolini i osloboditi Lozovac.

U noći 1/2. studeni 2 i 3. bataljon brzo su zauzeli Debeljak i Nijemcima presjekli vezu za Drniš, a 1. bataljon uništio je četnike i oslobodio Lozovac. Izbijanjem 12. brigade na Debeljak i presijecanje komunikacije Šibenik—Drniš, šibenska njemačka grupacija našla se u potpunom okruženju i prijetila joj je opasnost od uništenja. Uz odobrenje komande 15. korpusa i 264. divizije, komandant borbene grupe »Alerman«, major Alerman krenuo je u proboj, točno preko borbenog poretka 12. brigade, pravo na Debeljak. U praskozorje 3. studenog više od 1700 njemačkih vojnika, koje je podržavalo 18 topova, napalo je 2, 3 i 4. bataljon 12. brigade. Razvila se najgorčenija i ujedno najkrvavija bitka koju je do tada vodila brigada, noćna bitka po jakoj kiši i nevremenu. Debeljak je više puta prelazio iz ruke u ruku. U bezglavoj jurnjavi da se spasi od uništenja, preostali njemački vojnici prošli su kroz borbeni poredak 12. brigade i prodirali prema Konjevratu, neprekidno tučeni i uništavani od svih bataljona 12. brigade, dijelova 3. prekomorske i 11. brigade. U Drniš se uspjelo probiti samo 300 njemačkih vojnika, drugi su ostali na bojištu. Šibenik je oslobođen. Na Debeljaku i okolnim visovima svoje živote je dalo 30 boraca i rukovodilaca 12. brigade, a ranjena su 93.

Još jedna velika bitka uspješno je završena. Borci 12. brigade tukli su se skoro neprekidno tri dana.

Usljedio je zatim pokret na Drniš, na odmor i sređivanje. U Drnišu je brigada ostala od 4. do 30. studenog, kao rezerva 26. divizije a istovremeno i kao rezerva 8. korpusa u napadu na Knin, za oslobođenje kojeg su uvodne borbe već bile počele. Od 7. do 11. studenog u borbi su bili angažirani 1. i 4. bataljon. Oni su išli na Prominu, razbili četnike popa Đujića i oslobodili selo Ramljame, nakon čega su se vratili u Drniš. Iz Drniša je prema Obrovcu 27. studenog krenuo 2. bataljon da bi na tom pravcu osiguravao naše jedinice koje su vodile kninsku bitku, koja traje još od 7. studenog i svaki dan postojala sve žešća.

U jeku prelomnih borbi za oslobođenje Knina, posljednjeg neprijateljskog uporišta u Dalmaciji, kada je iz južnog pravca trebalo probiti njemački kninski front, po naređenju Štaba 26. divizije, 30. studenog iz Drniša je preko Oklaja na front otišla 12. brigada sa 1, 3 i 4. bataljonom. Uvedena je u borbu 1. prosinca na spoju između 3. prekomorske, koja je napadala lijevo od Kosova polja, i 1. dalmatinske, koja je išla lijevom obalom rijeke Krke i dobila zadatak da probije najjače utvrđeni dio njemačkog fronta na južnom sektoru, preko krševite vrleti pokrivenne minama i bodljikavom žicom, od sela Dujakovići i sela Milosevic prema Seatu, Vrbniku i selu Jaramazi. Prvi napad 1. prosinca nije sjajno izveden. Nije ni mogao biti, jer je od cijele 12. brigade napadao samo 4. bataljon, dok je 3. bio u rezervi, a 1. se nalazio pod komandom 1. dalmatinske brigade. Ali je zato 2. prosinac zablistao velikom ratnom pobjedom: 3. i 4. bataljon probili su njemačke obranu, potpuno uništili njemački 2. bataljon 892. puka 264. divizije i oslobodili sela Dujakovići, Milošević, Seat, Vrbnik i Jaramazi. Ali, istovremeno, 2. prosinac je bio i najkrvaviji: pogi-

nulo je 26 i ranjeno 99 boraca i rukovodilaca. Napad je produžen i u toku noći 2/3. prosinac. Između 2 i 3 sata borci su stigli do porušenog mosta na rijeci Krki u južnom dijelu Knina. Bacili su ga u zrak njemački vojnici samo sat ranije. Preko improviziranog mjesta prvi su prešli borci 1. čete 3. bataljona, a potom i ostali iz 3. i 4. bataljona 12. i dijelovi 1. dalmatinske brigade. Tako je 3. bataljon prvi ušao u Knin i oslobodio njegov južni dio, da bi se nekoliko sati kasnije u središnjem dijelu Knina spojio sa 9. dalmatinskom brigadom 20. divizije, koja je upala u grad s istoka. Nastavljeno je gonjenje neprijatelja prema Staroj Straži što izvodi najprije 3. a zatim 1. bataljon i 4. prosinca sve je bilo gotovo.

Knin je oslobođen, a time i cijela Dalmacija. Završena je ofenziva 8. korpusa za oslobođenje Dalmacije.

Još jednu veliku pobjedu je izvojevala 12. brigada, koja je s juga prva prodrla u Knin. U borbama za Knin 1, 2, 3 i 4. prosinca 12. brigada je imala 44 poginula i 161 ranjenog. Ona je u kninskoj bici postigla velike rezultate: ubila je 483 i zarobila 570 neprijateljskih vojnika i oficira.

Iz Knina 12. brigada se prebacila u Drniš, gdje je ostala do 20. prosinca, razvila bogatu političku, kulturnu i prosvjetnu djelatnost i zatim je preko Muća stigla u Sinj, gdje su borci prvi put u slobodi dočekali i proslavili Novu 1945. godinu.

U okviru velike ofenzive za oslobođenje Dalmacije, koja je počela 11. rujna a završila 4. prosinca 1944. godine, pa je, dakle, trajala ukupno 53 dana, jedinice 12. brigade vodile su borbe za oslobođenje Brača, Šolte, Drvenika, oslobodile Omiš, Makarsku, Bašku Vodu, Brela, Zadvarje, Split, Šibenik i Knin.

U tim borbama, 12. brigada je imala 101 poginulog i 339 ranjenih boraca i rukovodilaca, i to:

1. bataljon je imao 26 poginulih i 48 ranjenih,
2. bataljon 8 poginulih i 32 ranjena,
3. bataljon 46 poginulih i 149 ranjenih,
4. bataljon 15 poginulih i 101 ranjenog i prištapske jedinice 6 poginulih i 9 ranjenih.

U 53 dana ofenziva jedinice 12. brigade su ubile 1334, a zarobile 2083 neprijateljska vojnika i oficira. Zaplijenile su: 34 topa raznih kalibara, 29 protuavionskih mitraljeza, 21 minobacač, 106 mitraljeza, 1270 pušaka, 60 kamiona i automobila i drugu ratnu opremu.

Bio je to veliki pothvat i krupni borbeni uspjeh 12. dalmatinske NOU brigade u operacijama za oslobođenje Dalmacije.

Evo sada najvažnijih događaja u povijesti 12. dalmatinske narodno-oslobodilačke udarne brigade u vrijeme ofanzivnih dejstava za oslobođenje Dalmacije od 11. rujna do velike pobjede kod Knina 4. prosinca 1944. godine. U ovom dijelu obrađeni su i svi važniji događaji vezani za 12. dalmatinsku NOU brigadu do kraja prosinca 1944. godine.

Oslobođenje Brača

Jedanaestog rujna 1944. godine počela je ofenziva za oslobođenje srednjedalmatinskih otoka a time i ofenziva za konačno oslobođenje Dalmacije.

Na osnovu divizijske zapovijedi, 12. dalmatinska brigada je dobila zadatak da se iskrca na otok Brač i da ga zajedno sa 1. dalmatinskom NOU brigadom oslobodi. Istovremeno je 12. brigada trebala osloboditi Šoltu i Drvenik.

Usprkos nemirnom moru i nevremenu, s Visa, točnije iz Komiže i Oključne krenula je na Brač kompletna 12. brigada, ojačana baterijom brdskih topova od 75 mm i vodom lakih tenkova tipa »stjuart« iz 1. tenkovske brigade NOVJ. U noći 11/12. rujna brigada se iskrkala u Milni, Bobovišću i uvali Lučica, a njen 1. bataljon iskrcao je u uvala Spiljice, 7 km zapadno od Sumartina, s ciljem da na sebe veže neprijateljske snage u Sumartinu dok se borba bude vodila za oslobođenje Nerežišća i Supetra.

O kretanju broskog konvoja sa jedinica,ma 12. brigade od Visa do Brača, Milan Dorotka, obavješajni oficir 12. brigade piše:

»Veliki drveni jedrenjak s naporom se probija kroz valove što ih je za sobom ostavio jaki popodnevni maestral, a svježi večernji sjeverozapadnjak zapljuskuje mu stalno palubu punu boraca. Pjesma sa kojom smo napustili Komižu pomalo je zamukla i svak se nečega čvrsto prihvaćio. Teško sopće motor, bori se s Viškim kanalom i jedva jedvice postiže brzinu od četiri milie na isat. Ulazimo konačno u Splitska vrata. Šolta nas je potpuno zaštitila od valova. Brod je smanjio brzinu, plovi sasvim uz obalu Brača. Prolazimo kroz minsko područje... Na dnu duge uvale zasvijetlila je šibica — ugovoreni znak. XII dalmatinska brigada iskrkala se u Bobovišću .. ,«¹⁰⁰

Treći bataljon 738. puka njemačke 118. lovačke divizije, ojačan jednom baterijom 668. artiljerijskog puka, koji je držao Vidovu Goru, rejon Nerežišća i Supetar, u noći 10/11. rujna povukao se sa Vidove Gore i iz rejona Nerežišća u Supetar. Za napad na neprijatelja u rejonu Supetra određen je 3. i 4. bataljon 12. brigade, dok je 2. bataljon bio upućen od Miraca prema Supetru.

Napad na neprijatelja u rejonu Supetra počeo je oko 12 sati 12. rujna. U toku napada komandant 26. divizije pukovnik Božo Božović naredio je Štabu 12. brigade da ne forsira napad i ne izlaže ljudstvo gubicima. Podržan artiljerijom s kopna, neprijatelj se u toku dana uporno branio i postupno uzmicao ka supetarskoj luci. Do mraka borci su upali u grad. Prva četa 4. bataljona, komandir Branko Uzelac, komesar Šime Matijašević, koja je napadala na kotu 155 (sv. Roko) provukla se u centar grada i zauzela položaje oko crkve i u zvoniku. Poslije kraće borbe dobila je naređenje da se povuče. Nakon što je pao mrak neprijatelj se ukrcao u brodove i pod zaštitom noći otplovio u Omiš i Makarsku. Nijemci su se izvukli što su prethodno pobili konje, a municiju bacili u more. Jedan njemački brod ostao je nasukan u predjelu Vlačica. Supe-

tar je oslobođen. U zgradi doma časnih sestara u uvali Vela luka, zapadno od Supetra ostala je njemačka radio-stanica koja je obavještavala njemačku artiljeriju u rejonu Splita i Omiša o kretanju 12. brigade i stanju u Supetru. Jedna njemačka granata pogodila je Perićevu kuću u Supetru u kojoj se nalazila 1. četa 4. bataljona. Poginuli su bolničarka i kurir, a ranjeni komandir Branko Uzelae i komesar Sime Matijašević. U Supetru su zarobljena 43 Nijemca. Naši gubici; 5 poginulih i 34 ranjena. Zaplijene su 4 haubice, dva protutenkovska topa i velika količina ratne opreme.

U isto vrijeme kada se na Brač iskrcala 12. brigada, tamo su stigli i britanski 43. komando odred sa 450 ljudi i baterija topova od 75 mm. Oni nisu učestvovali u borbi, osim što je baterija topova iz Bobovišća tukla njemačke položaje u Supetru. Kasnije su saveznici na Brač doveli tri baterije dalekometnih topova i smjestili ih na vatrene položaje Donji Humac, Nerežišće, Pražnice i Povija. Bilo je oko 30 takvih oruđa, što su tukla njemačku dalekometnu artiljeriju i njemačke položaje na potezu od Splita do Makarske i time, ipak, pružili odgovarajuću podršku našim snagama.¹⁰¹

Dok je 12. brigada vodila borbe s njemačkim snagama kod Supetra, na obali u Visu postrojila se 1. dalmatinska NOU brigada. Smotru brigade izvršio je vrhovni komandant maršal Tito u pratnji komandanta 26. divizije pukovnika Bože Božovića. Smotra brigade je izvršena u povodu dvogodišnjice od njenog osnivanja. Postrojenim borcima i rukovodiocima i okupljenim građanima govorio je maršal Tito. On je tada održao poznati historijski govor u kojem je rekao: »Tuđe nećemo, ali svoje ne damo!«

Prvog dana boravka 12. brigade na Braču, tj. u vrijeme kada su počele konačne operacije za oslobođenje srednjedalmatinskih otoka i Dalmacije, Stab 12. brigade i štabovi bataljona bili su ovako sastavljeni:

Stab 12. brigade: komandant-major Borko Arsenić, politički komesar — major Fabijan Trgo, načelnik štaba — major Valentin Horvatić, zamjenik političkog komesara — kapetan Dragan Granić, obavještajni oficir Andrija Kuljiš, informativni oficir Vojko Pavičić, operativni oficir Mate Grgičević, dok je oficir OZN-e bio Cvjetko Regović, sekretar SKOJ-a brigade od 30. rujna Vlado Despot, intendant brigade Frane Sinčić, referent saniteta dr Nikola Jovanović, a upravnica brigadnog previjališta Mica Petrić.

Stab 1. bataljona: komandant Marko Đapić, komesar Ljubo Stambuk, zamjenik komandanta Roko Negodić, zamjenik komesara Mirko Hajduk, sekretar SKOJ-a Živan Mišetić.

Stab 2. bataljona: komandant Miladin Knežević, komesar Zelimir Blažević — Žele, zamjenik komandanta Rudolf Stambuk, zamjenik komesara Nikola Regović.

Stab 3. bataljona: komandant Petar Vukasović, komesar Kažimir Vidan, zamjenik komandanta Bogdan Lukač, zamjenik komesara Jure Brzica, sekretar SKOJ-a Ivanko Kuljiš.

Stab 4. bataljona: komandant Đorđe Nikitović (odsutan zbog ranjavanja zastupa ga zamjenik komandanta Luka Vučković), politički komesar Božidar Drezga (od 23. lipnja 1944), zamjenik komesara Marko Dragičević do 20. rujna a potom Kuzma Krstinić, sekretar SKOJ-a Srećko Visković.

Neposredno poslije velikog slavlja na viškoj obali, sa Visa je 12/13. rujna na Brač krenula 1. dalmatinska NOU brigada, njen 1. i 4. bataljon. Ispred Sumartina već se nalazio 1. bataljon 12. brigade. Zadatak 1. dalmatinske brigade, ojačane 1. bataljonom 12. brigade i jednom baterijom brdskih topova bio je da likvidira njemačke snage u rejonu Sumartina. Slijedeće noći na Brač su se prebacila još dva bataljona (2. i 3.) 1. dalmatinske brigade.

Na Brač je, u cilju neposrednijeg rukovođenja jedinicama stigao komandant 26. divizije, pukovnik Božo Božović. Pretpostavljajući da bi se njemačke snage mogle povući iz Sumartina, komandant divizije je odlučio da sa dva bataljona 1. brigade i 1. bataljonom 12. brigade što prije napadne i razbije neprijatelja u Sumartinu, ne čekajući druga dva bataljona 1. brigade. Prema planu napada trebalo je da 1. bataljon 12. brigade napada sa zapada, preko Visoke (kota 160) prema Sumartinu, a bataljoni 1. brigade sa sjevera, s linije Zečevo (k. 229) — Gradišće (trigonometar 219), preko kapele sv. Nikole (trigonometar 160). U noći 12/13. rujna na Brač se iskrcala još jedna britanska baterija topova, koja je na zahtjev Štaba 26. divizije, zajedno sa baterijom što se iskrcala dan ranije, prebačena u rejon Sumartina radi podrške napadu.

U rejonu Sumartina se nalazio 2. bataljona 738. puka 118. lovačke divizije (bez 6. čete), ojačan 6. baterijom 628. mornaričkog artiljerijskog divizionu i podržavan artiljerijom iz rejonu Makarske. Bataljon se jako utvrdio. Bunker i saobraćajnice su izgrađene u živom kamenu. Postavljeno je oko 7-000 mina protiv pješadije i tenkova i više redi žičanih ograda. Nijemci su računali da je Sumartin neosvojiv.

14. rujna

Počinju glavne borbe za Sumartin.

Ujutro 14. rujna krenuli su 1. i 4. bataljon 1. dalmatinske brigade iz Gornjeg Humca prema polaznim položajima, dok se 1. bataljon 12. brigade već nalazio u rejonu zapadno od Sumartina. Poslije podne je u dva navrata naša avijacija sa 8 aviona tukla njemačke položaje oko Sumartina. U 17 sati počela je artiljerijska priprema koja je trajala dva sata, a zatim je u 20 sati počeo napad. Pošto nije bio neutraliziran napadima avijacije i artiljerije, neprijatelj je pružio žilav otpor iz utvrđenja, i to na svim pravcima i odbio napad. U zoru su se bataljoni povukli na polazne položaje. Do toga je došlo radi slabo sinhroniziranog djelovanja avijacije, artiljerije i pješadije, jakog dejstva njemačke artiljerije s obale i zato što su se ondje nalazila jaka utvrđenja, opasana minama i žičanim ogradama. Konačno, u takvim utvrđenjima u živom kamenu i duboko pod zemljom ni avijacija ni naša artiljerija nisu mogle naškoditi neprijatelju. Naša avijacija tukla je njemačke baterije

na obali i tom prilikom je pred Omišem oboren avion kojim je pilotirao narodni heroj Franjo Kluz, jedan od pionira partizanskog zrakoplovstva.

Kod Sumartina su sutradan, 15. rujna stigla preostala dva bataljona — 2. i 3. iz 1. brigade. Iskrkali su se u Bolu. Štab 1. brigade odlučuje se za novi napad, i to uvečer. Iz borbe je izvukao 1. i 4. bataljon i ostavio ih u svoju rezervu i na osiguranju obale od sela Rasatice do Povija. U borbu ubacuje svježije bataljone — 2. i 3. Prvi bataljon 12. brigade napada istim pravcem na Sumartin. Učestvuju artiljerija i avijacija, ali je učinak bio slab. Neprijatelj je u noći 14/15. rujna pojačao posadu Sumartina jednom *četom 118.* izviđačkog bataljona 118. divizije. Uvečer 15. rujna ponavlja se napad na Sumartin. Neprijatelj je ponovno pružio jaki otpor. Zbog slabe organizacije i mraka došlo je do sukoba između 2. i 3. bataljona 1. brigade, što je, uz jak otpor neprijatelja usporilo napad. Za to vrijeme 1. bataljon 12. brigade uz samu obalu, koristeći noć, ubacuje se u grad, ali je protunapadom odbačen. Ponovno su se svi povukli na polazne položaje.

16. rujna

Vrše se pripreme za novi napad. Prije podne održani su sastanci štabova, analizirani su uzroci neuspjeha i dani zadaci za treći, odlučujući napad. Odlučeno je da se napad izvede danju, jer su se borci i rukovodioci teško snalazili u noćnim napadima. Izmijenjen je i plan napada. Trebalo je da dva bataljona 1. brigade obuhvate neprijatelja sa sjevera, pravcem Rasatica — Sumartin, a 1. bataljon 12. brigade, obuhvatom s juga, pravcem Visoka (kota 160) — Sumartin, trebao je najprije presjeći vezu između uporišta neprijatelja u rejonu kapele sv. Roko i kapele sv. Nikola a potom da ovlada tim uporištima.

U toku dana 16. rujna artiljerija i avijacija tuku neprijatelja u rejonu Sumartina, ali bez rezultata.

17. rujna

Treći i odlučujući napad na Sumartin.

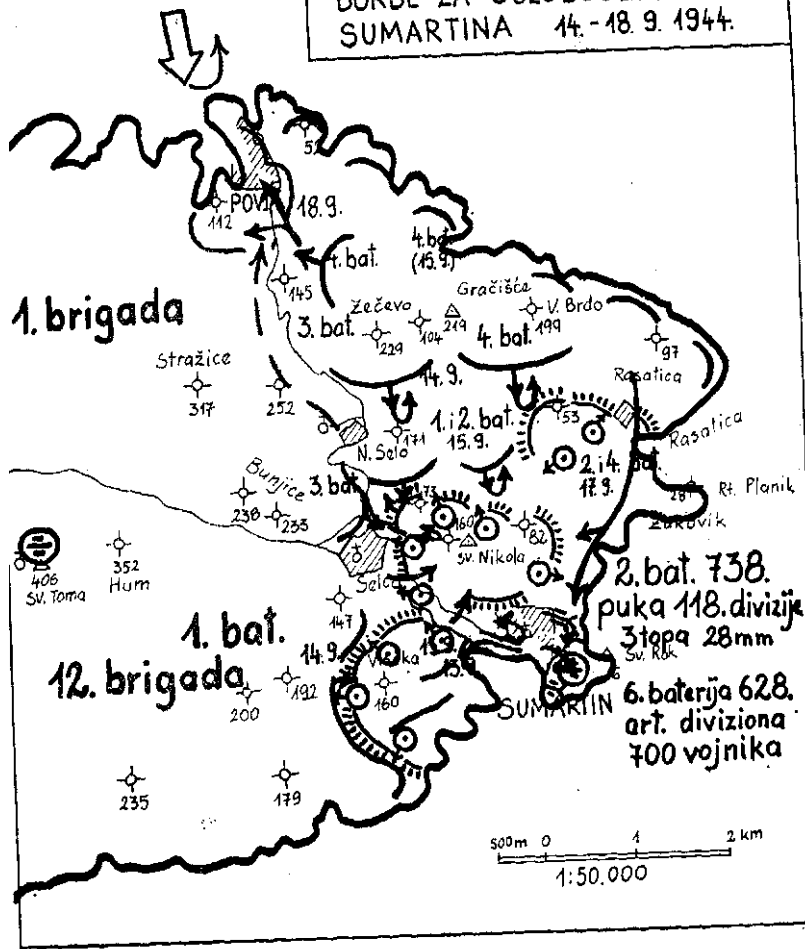
U zoru je počela artiljerijska priprema, koja je trajala jedan sat. Bataljoni po treći put kreću u napad. Napadajući od Rasatice pored uvale Zukovik, elovi 4- bataljona 1. brigade su usmjerili napad na neprijatelja kod kapele sv. Rok. Prvi bataljon 12. brigade se pred zoru obalom djelomično ubacio u Sumartin, a zatim ga oslobodio i zajedno sa 4. bataljonom 1. brigade oko 10,30 sati ovladao položajima kod kapele sv. Rok dok je prije toga ovladao kotom 160 Visoka. Minerski vod 12. brigade ranije je upao u Sumartin da onemogući rušenje pristaništa. Međutim, prije njihovog dolaska kabel za rušenje presjekao je mještаниn Nikola Borojević. Pristanište u Sumartinu je očuvano.

Napad na njemačke položaje kod kapele sv. Nikole nije uspio. Bataljon 1. dalmatinske trpi velike gubitke u borbu se uvodi rezerva od dvije čete, ali uzaludno. Oko 12 sati štab 1. brigade šalje njemačkoj posadi pregovarače s uvjetima za predaju, koje oni zadržavaju sve do 18 sati kada su dobili odobrenje da se probiju prema Fovlju, gdje im je

BORBE ZA OSLOBODENJE SUPETRA
12.-13. 9. 1944.

**BORBE ZA OSLOBOĐENJE
SUMARTINA 14. - 18. 9. 1944.**

upućeno brodovlje. Međutim, navečer 1. brigada obnavlja napad, ali budući da ni tada ne uspijeva, prelazi u blokadu.

Obaviješten da mu stiže brodovlje u Povija, neprijatelj se oko 24 sata pokušava probiti od kapele sv. Nikole na zapad, ali je odbijen. Pred zoru se ipak uspio probiti k lud Povija, gdje je trebalo da se ukrca na brodove. Bilo je kasno, brodovi su se povukli, bojeći se napada savezničke i naše avijacije i brodova. Napadnut sa sviju strana jedinicama 1. i 12. dalmatinske brigade, na otkrivenom prostoru izvan utvrđenja, neprijatelj je poslije pola sata borbe kapitulirao. Na uskom prostoru kod luke Povija neslavno je završio njemački 2. bataljon 738. puka. Njegovi gubici: 105 poginulih i 583 zarobljena, među kojima 13 oficira i 34 podoficira, zaplijenjeno je cjelokupno naoružanje i oprema. Samo tri njemačka vojnika spasila su se (preplivavši Brački kanal, širok na tom mjestu 6—7 km, preostali koji su potražili spas u preplivavanju kanala, podavili su se (skica br. 5).

U borbama za Sumartin jedinice 1. dalmatinske i 1. bataljon 12. brigade imali su 37 poginulih i 197 ranjenih. Prvi bataljon 12. brigade imao je 8 poginulih i 14 ranjenih. U Sumartinu je poginuo komandant 1. bataljona, kapetan Marko Đapić. Zamijenio ga je Roko Negodić, a za zamjenika je postavljen Ivo Gurdulić. Poginuli su Pave Svarčić zamjenik komandira 1. čete 1. bataljona i Josip Radić, vodnik 1. čete 1. bataljona.¹⁰²

Pri napadu na Sumartin našim jedinicama su se predali Božana Volinka (iz Beograda), dva Francuza, jedan Austrijanac i jedan Nijemac iz Hamburga. Iz Sumartina ih je izveo mladi kurir Toma, obalski radnik iz Sumartina. Francuzi su se priključili borcima 3. bataljona. Jedan od njih poginuo je kod Knina na posadi minobacača. Oni su odmah obavještajnom oficiru 3. bataljona Veljku Vitaljiću dali dragocijene podatke o neprijateljskoj posadi u Sumartinu.¹⁰³

U borbama za Sumartin 1. dalmatinska brigada i 1. bataljon 12. brigade su ispoljili visoki moral i veliku upornost. Zbog toga, kao i zbog postignutih uspjeha u dvogodišnjim borbama u znak priznanja Vrhovni komandant NOVJ maršal Tito dodijelio je 1. dalmatinskoj NOU brigadi ±9. rujna naziv — proleterska. Istovremeno su 4. bataljon 1. dalmatinske i 1. bataljon 12. brigade, s njihovim komandantima Mirkom Serbom i Markom Đapićem pohvaljeni zbog herojskog držanja u borbama za Sumartin.¹⁰⁴

U podršci napadu na Sumartinu učestvovala je jedna saveznička baterija topova od 75 mm i jedna baterija topova od 90 mm. Saveznički komandosi nisu učestvovali u borbama na Braču.

Oslobođenjem Sumartina završene su borbe na Braču. Narod Brača dobio je slobodu. U završnim borbama na Braču, oko Supetra i Sumartina 12. brigada imala je 15 poginulih i 48 ranjenih. Među poginulima kod Supetra bili su vodnici Ivan Žitko i Slobodan Kosior iz 2. čete 3. bataljona i 2. čete 2. bataljona. Narednih dana (16. i 17. rujna) na čišćenju miina poginuli su kod Selaca Ante Stambuk, vodnik minerskog

voda, a u Supetru Ivan Gurdulić Antin, vodni delegat minerskoga voda 12. brigade.

U borbama za oslobođenje Brača iz 12. brigade ranjene su slijedeće stariješine: u borbama za Sumartin ranjeni su Ljubo Kadrijević, vodni delegat 2. čete 1. bataljona i Paško Huljev, vodnik 1. čete 1. bataljona U borbama za Supetar i poslije toga ranjeni su: komandir i komesar 1. čete 4. bataljona Branko Uzelac i Šime Matijašević, onda Jerko Božanić vodnik Prateće čete 3. bataljona, Niko Gamulin vodni delegat i Mate Eterović vodnik 2. čete 4. bataljona. Kod Donjeg Humca je 22. rujna ranjena Antonijeta Alfirević, pomoćnik komesara 3. čete 3. bataljona.

Svoje impresije na oslobođeni Sumartin, obavještajac 12. brigade Milan Dorotka, sada kapetan bojnog broda u mirovini, ovako iznosi:

»Konačno je gotovo! Kolona za kolonom zarobljenih Švaba dolazi pred Stab. Petstoosamdeset i tri vojnika, podoficira i oficira, nekad nadute hitlerovske armije. I komandant je s njima. Herr Hauptmann je moker. Htio se spasiti plivanjem.

Sumartin je odisao tek završenom bitkom. Iz polurazrušenih kuća izvučen je zaplijenjeni ratni materijal, demontiraju se velike mine postavljene za rušenje obale, strše rascvale cijevi špengovanih obalskih topova, a uz njih leže zaplijenjeni protukolci i protivavionski topovi.

Na zaplijenjenim motociklima već lete naši kuriri .. „¹⁰⁵

18. rujna

S viškog aerodroma kasno večer poletio je sovjetskim avionom vrhovni komandant NOV i POJ maršal Josip Broz Tito. On je u toku noći stigao u Krajevu u Rumunjsku, a odatle 21. rujna nastavio let u Moskvu radi dogovora sa sovjetskom vladom i vrhovnom komandom o suradnji jedinica NOVJ i Crvene armije u oslobođenju nekih istočnih krajeva Jugoslavije i o drugim pitanjima vojne pomoći.

Na Visu još se nalazi Vrhovni štab NOV i POJ, CK KPJ, AVNOJ i NKOJ. Oni su na Visu boravili sve do 20. listopada, kada je oslobođen Beograd, pa su se preselili u glavni grad.

Oslobođenje Šolte

Neposredno po oslobođenju Supetra 20. rujna Štab 12. brigade uputio je izviđačka odjeljenja na Šoltu radi prikupljanja podataka o neprijatelju.

U to vrijeme na Šolti su se, u rejonu Grohota nalazile 2. i 9. četa 3. bataljona 892. puka njemačke 264. pješadijske divizije ojačane sa dva minobacača i podržane od 948. artiljerijskog diviziona 944. puka obalske artiljerije s otoka Čiova i od 5. baterije 628. divizionu mornaričke artiljerije s otoka Velikog Drvenika. I ovdje su se njemački vojnici jako utvrdili bunkerima, iza minskih polja i žicanih ograda, koristeći sve jače >bjekte oko Grohota.

Izviđačke patrole 12. brigade su 20. rujna sa Šolte javile da se Nijemci pripremaju da napuste Šoltu. Štab 12. brigade je predložio Štabu 26. divizije da ih napadne i oslobodi Šoltu, čime se Štab divizije složio. Planirano je da se na Šoltu najprije prebace dva, a zatim još dva bataljona. Međutim, zbog nevremena i zato što nisu stigli brodovi koje je trebao dodijeliti 4. pomorsko-obalski sektor, noću 20/21. rujna iz Milne u Stomorsku prebacio se samo 4. bataljon koji je ubrzo došao u kontakt s neprijateljem. Slijedeće noći 21/22. rujna iz Bobovišća u Stomorsku se prebacio 3. bataljon sa minobacačkom četom brigade. Oba bataljona su zauzela polazne položaje prema neprijatelju južno od Grohota. U toku 22/23. rujna na Šoltu su se prebacili (iz Bobovišća u Stomorsku) 1. i 2. bataljon i baterija brdskih topova. Prije iskrcavanja dijelova 12. brigade, na Šoltu se iskrcao saveznički 43. komando odred u jačini od 450 vojnika, ali nije uznemiravao neprijatelja, niti je učestvovao u borbi.

U noći 22/23. rujna Štab 12. brigade organizirao je napad na Grohote, a sa komandantom britanskog 43. komando odreda za sutradan je ugovorio sasitanak za izradu zajedničkog plana napada. Međutim, prije našeg napada u toku noći- njemačke jedinice napustile su položaje oko Grohota i krenule prema luci Rogaču, gdje su se ukrcale na eri broda i otplovile prema Splitu. Na izlazu iz Rogača njemačke brodove su napali i potopili britanski ratni brodovi. Samo se šest njemačkih vojnika spasilo plivajući k obali, ali su postali zarobljenici. Svi ostali su se udavili ili poginuli. U kraćim borbama i od njemačkih mina poginula su 2 a ranjeno 5 boraca 3. bataljona 12. brigade.¹⁰⁶

Tako je 23. rujna 1944. Šolta potpuno oslobođena. Sada su se mogli vratiti u svoje domove izbjegli stanovnici, a kasnije i deportarci.

Napad na Veliki Drvenik

Nakon oslobođenja Šolte slijedi akcija za oslobođenje Velikog Drvenika.

Štab 12. brigade je u noći 23/24. rujna na južni dio otoka Veliki Drvenik prebacio 4. bataljon ojačan sa tri odjeljenja minobacačke čete sa zadatkom da razbije dijelove 11. čete 3. bataljona 892. puka 264. njemačke divizije, koji su se utvrdili u rejonu luke Veli Drvenik, trigonometar 177 i kota 103. Saznavši za ovo iskrcavanje, komandant 292. puka pukovnik Miler je slijedeće noći 24/25. rujna na Veliki Drvenik prebacio pojačanje da bi brojno slabu posadu sačuvao od uništenja i za izvjesno vrijeme zadržao otok radi osiguranja pomorske veze Splita sa sjevernim Jadranom.

U noći 25/26. rujna dvije čete 4. bataljona uspjele su se dva puta probiti do sela i luke Veliki Drvenik i zaplijeniti dva broda, ali nisu zauzele neprijateljske položaje na trigonometru 177 i koti 103. Uvidjevši da bi ovladavanje ovim neprijateljskim položajima zahtijevalo velike žrtve i budući da je efikasno tukla i njemačka dalekometna artiljerija s otoka Giova i s kopna, iz rejona sela Biskupije 4. bataljon se u toku

noći vratio na Šoltu. Ubijeno je 15 njemačkih vojnika, a iz minobacačke čete 12. brigade poginuo je jedan borac.¹⁰⁷

26. rujna

Završene su ofenzivne akcije 12. dalmatinske brigade na srednjedalmatinskim otocima. Oslobođeni su Brač i Šolta, dok je 1. dalmatinska oslobodila Hvar, razbivši njemačku posadu kod Sućurja. Ostale snage 26. divizije oslobodile su Korčulu, Mljet i iskrcale se na Pelješac, koji je ubrzo oslobođen. Na Vis se s Pelješca vratila 3. prekomorska brigada u zaštitu Vrhovnog štaba i CK KPJ.

Prema izvještaju Štaba 12. brigade, brojno stanje brigade je 26. rujna izgledalo ovako: ukupno broji 1309 ljudi, od čega 59 oficira, 86 političkih rukovodilaca, 122 podoficira i 1042 borca.

Stab 26. divizije obavijestio je Stab 8. korpusa da su njegove jedinice na Visu pridonijele spasavanju 1.836 savezničkih avijatičara, koji su bili prisiljeni da se spase na otoku, odnosno da je na Vis prisilno ateriralo 210 savezničkih aviona i da su četiri aviona NDH prebjegla na Vis jedinicama NOVJ.

Krajem rujna završeno je tromjesečno takmičenje jedinica 26. divizije. Prvo mjesto osvojila je 1. dalmatinska NOU proleterska brigada sa 290.985 točaka. Drugo mjesto zauzela je 12. dalmatinska brigada sa 244.704 točke. Treće mjesto pripalo je 11. brigadi sa 66.244 točke, a 3. prekomorska brigada je sakupila 60.565 točaka. Ovi rezultati postignuti su od 15. lipnja do 15. rujna 1944. godine.¹⁰⁸

Kako su se i u 12. brigadi takmičili između sebe, poslije akcije na Sumartinu prelaznu zastavicu od Štaba 4. bataljona preuzeo je 1. bataljon.

Poslije oslobođenja srednjedalmatinskih otoka, rujna 1944, prema načelnoj odluci Vrhovnog štaba i Štaba 8. korpusa, 26. divizija je dobila zadatak da izvrši desant na kopno i da zajedno s ostalim jedinicama 8. korpusa i Mornarice NOVJ učestvuje u oslobođenju Dalmacije. To je bila nova etapa u ofenzivnim dejstvima 26. divizije za oslobođenje Dalmacije.

Ni krajem rujna 1944. nije još bilo utvrđeno vrijeme niti mjesto desanta na kopno. Stab 8. korpusa namjeravao je uputiti 26. diviziju na kopno u sjevernu Dalmaciju, kako bi uskladio dejstva svih svojih divizija na komunikaciju Šibenik—Knin, ali se time nije složio Vrhovni štab. Prema mišljenju vrhovnog komandanta Tita još nisu bili nastupili svi povoljni uvjeti za iskrcavanje na kopno, jer je za njemačku komandu dalmatinska obala još uvijek imala veliki značaj zbog bočnog osiguranja grupe armija »E«, čije je povlačenje iz Makedonije i Albanije bilo u toku. Zato je naređeno 8. korpusu da 26. diviziju još zadrži na srednjedalmatinskim otocima, da ih brani i da se priprema za desant. Tito je Štabu 8. korpusa 26. rujna javio:

»Dvadesetšesta divizija će još ostati na otocima. Prema tome, nju za sada ne uzimati u obzir za predviđene akcije. Njeno sadašnje prebacivanje ne bi vam donijelo rezultate, jer bi dejstvovala kao obična divizija, bez jačih borbenih oruđa. Na njenu upotrebu na kopnu treba ra-

čunati tek onda kada se stvore svi uvjeti za prebacivanje njene jače artiljerije i tenkova i oklopnih kola. Tada će ona predstavljati udarnu grupu koja će u vezi s vašim snagama izvršiti krupne zadatke...»¹⁰⁹

Na osnovu Titovih uputa, 26. divizija još ostaje na srednjodalmatinskim otocima. Štab 26. divizije, shodno tim uputama, izdao je 28. rujna zapovijed kojom su određeni zadaci pojedinim brigadama u obranu otoka i određeni sektori na kopnu na kojima će brigade razvijati obavještajnu i izviđačku djelatnost i eventualno manje akcije, da bi u povoljnom trenutku izvršile desant na kopno.

Prema toj naredbi 12. dalmatinska brigada raspoređena je na zapadnu obalu Brača, do linije Gornji Humac—Pražnice (isključno), s ciljem da osigura sjevernu obalu otoka, od Milne do Splitske, i Šoltu, te da osmatra obalu na kopnu od šibenske Rogoznice do Omiša. Desno, u istočnom dijelu Brača i na Hvaru bila je 1. dalmatinska brigada, koja je trebala osmatrati obalu od Omiša do Zivogošća, a još dalje desno, prema Stonu osmatrala je obalu 11. dalmatinska brigada, dok su se na Visu nalazili 3. prekomorska i dva bataljona 11. brigade.¹¹⁰

Na Šolti se nalazio 4. bataljon 12. brigade.

6. listopada

U Milni na Braču svečano je proslavljena godišnjica osnivanja 1. otočke, odnosno 12. dalmatinske brigade. Dan prije Štab 26. divizije čestitao je 12. brigadi tu godišnjicu. Glavnina brigade prikupila se u Milni. Ujutru je održan defile jedinica brigade pored tribine na kojoj su se nalazili članovi Štaba brigade. Govorio je komesar 3. bataljona kapetan Kažimir Vidan. Poslije podne održana je priredba s plesom, a nakon toga su se jedinice vratile na položaj.¹¹¹

7. listopada

Na osnovu divizijskog naređenja od 28. rujna, štab 12. brigade razvio je obavještajnu i izviđačku djelatnost na sektoru kopna između Omiša i šibenske Rogoznice. Tamo su prebačeni obavještajni oficiri s grupama izviđača i radio-stanicama. Štab brigade je javio, da su se Nijemci povukli iz Krila i da je teritorij od Dugog Rata do Grljevca slobodan. Na sektoru 12. brigade 7. listopada uspostavljena je preko pomorskog kabela direktna telefonska veza između Splitske i Dugog Rata, što je uspostavio obavještajni oficir 3. bataljona Veljko Vitaljić uz pomoć inženjera i radnika tvornice u Dugom Ratu. Veza je održavana obično noću. Naime, još 1943. partizani su ovaj telefonski kabel presjekli u neposrednoj blizini obale kod Dugog Rata i kraj kabela odvuikli u mare, dalje od obale, da bi Nijemcima onemogućili ponovno uspostavljanje veze.

U to vrijeme na sektor od Makarske do Dugog Rata bile su upućene tri izviđačke grupe. Na dijelu sektora između Makarske i Omiša iskreao se obavještajni oficir 26. divizije Milan Dorotka. Na dijelu sektora između Omiša i Dugog Rata upućena je izviđačka grupa koju su predvodili Vojko Pavičić i Ivo Verović, ali se iste noći vratila jer je

onemogućio u izvršavanju zadatka neprijatelj. Treću izviđačku grupu vodio je Veljko Vitaljić, ona se iskrcala na obalu kod Dugog Rata i uspješno je obavljala svoju zadaću.¹¹²

8. listopada

Prema naredbi Štaba 26. divizije, Tehnički bataljon divizije podijeljen je na čete, pa je svaka brigada dobila po jednu četvu. Shodno tome 12. brigada dobila je 4. četvu Tehničkog bataljona koja je radila za potrebe brigade.

Istom naredbom formirane su bojne komore u diviziji i pri brigadama. Brigadna bojna komora pri Štabu 12. brigade imala je brigadno skladište, puškarsku pokretnu radionicu i rukovaoca naoružanja. Za rukovaoca naoružanja 12. brigade postavljen je Veljko Duplančić.

9. listopada

S obzirom na razvoj situacije u zoni ispred 26. divizije na obali, toga dana je Štab 26. divizije izdao naređenje da se 1. dalmatinska povuče s Brača i da zajedno s 11. brigadom, u sadejstvu sa 29. hercegovačkom divizijom, presiječe komunikaciju Dubrovnik—Metković, kuda su se povlačile njemačke snage. Obje brigade su od 15. do 22. listopada kod Vukovog klanca uništile glavninu njemačke 369. legionarske divizije.

Za desant na obalu u predjelu Makarska—Split ostala je samo 12. brigada koja se nalazila na Braču, a moglo se računati i na 3. prekomorsku, koja se nalazila na Visu.

10. listopada

Njemačka vrhovna komanda naredila je Štabu 2. oklopne armije, čije su jedinice držale dalmatinsku obalu, da se evakuira s Jadrana i da obranu organizira na liniji Mostar—Široki Brijeg—Knin, tj. na takozvanoj »Grün« (Zelenoj) liniji. Početak evakuacije određen je za 17. listopada prema planu »Herstgewintter« (»Jesenja bura«).

Na sektoru između Makarske, Omiša i do Grljevca nalazio se njemački 738. puk 118. lovačke divizije. Na istom sektoru nalazile su se tri bojne 6. ustaškog zdruge i dijelovi 7. okružničke pukovnije. Desno, od Strožanca prema Splitu i Trogiru, nalazio se njemački 892. puk sa 1. bataljonom u rejonu Trogira i Kaštela, 2. bataljonom u rejonu Klisa, 3. bataljonom u rejonu Splita. Pored toga u Splitu je bila 4. bojna 6. ustaškog zdruge, dijelovi 7. oružničke pukovnije i manji dijelovi Paveličeve mornarice.

Na liniji između Stobreča i Strožanca nalazila se granica — spoj između njemačke 118. lovačke divizije, koja je pripadala 5. SS armijskom korpusu, i 264. njemačke pješadijske divizije, koja je pripadala njemačkom 15. brdskom armijskom korpusu.¹¹³

11. listopada

Jedna desetina 3. čete 3. bataljona pošla je na kopno i na putu Makarska—Omiš postavila zasjedu. Napala je tri kamiona i jedan taksi.

Ubijeno je 5 Nijemaca i zarobljeno 12 švercera, zaplijenjeno je 8 tona hrane, koja je podijeljena narodu, a vozila su zapaljena. Akcijom su rukovodili zamjenik komandanta 3. bataljona poručnik Bogdan Lukač i zamjenik komesara 3. čete poitporučnik Ivo Verović.

Na obali se stalno izviđa i nastoji se odgonetnuti namjere i postupke neprijatelja, a u tome borci imaju veliku podršku naroda i rukovodstva NOP-a omiškog kotara. U cilju izviđanja, na obalu su se 10/11. listopada iz Štaba brigade prebacili komesar major Fabijan Trgo i poručnik Đorđe Nikitović.¹¹⁴

11. listopada

Iz Šolte se u Nerežišće prebacio 4. bataljon, dok je 3. bataljon prešao na sektor Sumartina.

12. listopada

Komandant 12. brigade major Borko Arsenić otišao je na Vis u Štab 26. divizije, gdje je dobio zadatak za daljnje akcije brigade u slučaju da se prebaci na kopno, pošto su 1. i 11. brigada i dalje orijentirane prema Stonu i Vukovom klancu. Za desant na obalu u pojasu Makarska—Split i dalje preostaju samo 12. brigada i eventualno 3. prekomorska s Visa.

Desant na obalu

Oslobođenje Omiša, Baške Vođe, Makarske, Dubaca i Zadvarja

Prva veća akcija na kopnu poslije oslobođenja Brača i Šolte bio je desant na obalu između Omiša i Makarske.

U toku noći 13/14. listopada u luku Krilo prebacile su se dvije čete 1. bataljona 12. brigade sa zadatkom da likvidiraju ustaško-domobranska uporišta u Jesenicama i u Malom Ratu. Odmah po iskrcavanju čete su krenule na zadatak, a jača patrola upućena je u pravcu Mutograsa. Oko 21 sat našu patrolu, koja se kretala u pravcu Mutograsa, iznenada su napali Nijemci u jačini jednog voda i to na izlazu iz Krila, Nijemci su došli iz pravca sv. Martin. Noć je bila mirna i njemački vojnici su lako otkrili kretanje naših brodova. Borba je trajala oko 20 minuta. Pošto su otvorili vatru na naše brodove, oni su odgovorili snažnim vatretnim udarom, tako da su „se Nijemci razbježali, ali bez gubitaka. Naši gubici: dva mrtva.

Za to vrijeme dvije čete 1. bataljona bile su u pokretu prema neprijateljskim uporištima, ali su dospjele pod artiljerijski udar iz rejona Splita i Srinjina. Borba s neprijateljem — 1. četom 2. bataljona 6. ustarške brigade, počela je oko 22 sata. Sabijen je u školske zgrade odakle je pružao žilav otpor. Nešto iza ponoći četa na Malom Ratu uspjela je likvidirati neprijateljsko uporište. Ubijeno je 11, a zarobljeno 25 ustaša. Neprijateljsko uporište u Jesenicama nije likvidirano do 2,30 sati.

Tada je donesena odluka da se odustane od daljnjeg napada. Cete su se povukle u Krilo. Oko 3,30 sati čete su krenule u pravcu Supetra, iako je ukrcavanje bilo ometano neprijateljskom artiljerijom.¹¹⁵

17. listopada

Jedna desetina 3. bataljona ponovno je na kopnu i ondje je postavila zasjedu i to na cesti Makarska—Omiš. U zasjedu su upali jedan kamion, tri taksija i motoeiklista. Ubijeno je 7 njemačkih oficira i 10 vojnika.

Tog dana Stab njemačke 2. oklopne armije izdao je naredbu da se pristupi realiziranju plana «Grün», tj. da se počne s povlačenjem sa dalmatinske obale na liniju Mostar—Knin i s prebacivanjem nekih jedinica prema Beogradu, kamo je već bio upućen dio 118. divizije.

Povlačenje njemačke 118. divizije s obale diktirano je njemačkim potrebama u Srbiji, odnosno situacijom što je nastala poslije prodora u Srbiju grupe divizija NOVJ, jer se tada već vodila bitka za Beograd koji je oslobođen 20. listopada.

Na osnovu naređenja Štaba 118. lovačke divizije, koji se nalazio u Ljubuškom, a onda u selu Klobuk otkuda je krenuo prema Sremu, u toku noći 17/18. listopada dijelovi njemačkog 738. puka s ustašama i domobranima napustili su Omiš i povukli se preko Dubaca u Zadvarje. Tom prilikom su srušili most preko rijeke Cetine u Omišu i most u Ravnicama, južno od Omiša. Njemačke jedinice iz rejona Tugare—Srinjine također su se povukle u pravcu Ziadvarja. Na obali su još 18. listopada ostali neprijateljski garnizoni u Dubcima, Brelima, Baškoj Vodi i Makarskoj.

Desetina iz 3. bataljona, koja se nalazila na obali na čelu sa zamjenikom komandanta bataljona Bogdanom Lukačem, odmah je ušla u Omiš i zarobila 50 domobrana, 10 žandara i 7 financa. Ujutru, 18. listopada na cesti Omiš—Split ista desetina sačekala je jedan njemački kamion i zarobila 3 njemačka podoficira i oslobodila 7 njemačkih talaca. Tokom dana zarobljena su još dva kamiona i 4 neprijateljska vojnika.¹¹⁶

18. listopada

Povlačenjem njemačkih i ustaških snaga sa dijela obale kod Omiša stvoreni su povoljni uvjeti za iskrcavanje na kopno.

Čim je Štab 12. brigade saznao za situaciju na obali, prešao je u akciju. Naime, tog dana Štab 26. divizije radio-depešam naredio je Štabu 12. brigade da budno prati situaciju na sektoru Omiša i Splita radi eventualnog desanta i sadejstva sa 20. dalmatinskom divizijom. Jedinice 20. dalmatinske divizije nalazile su se oko Sinja, osim 10. dalmatinske brigade, koja je bila sjeverno od Mosora, lijevo od rijeke Cetine. Na Mosoru nije bilo naših snaga* jer se Mosorski odred nalazio u blizini 10. brigade.

Prije no što je stiglo divizijsko naređenje, Štab 12. brigade ga je obavijestio da je odlučio na obalu odmah uputiti dva bataljona, i to jedan na sektor zapadno od Omiša, a drugi na sektor Baška Voda—Donja Brela—Dupci. Ova dva bataljona trebala su stvoriti mostobran i omo-

gućti prebacivanje na kopno i ostalih jedinica 12. brigade, pa su radi toga od 4. pomorsko-obalskog sektora zatraženi brodovi.

Brodovi su stigli u određeno vrijeme. Prema Omišu je upućen 1. bataljon, a 3. na sektor Baška Voda—Donja Brela radi stvaranja mostobrana i proširenja napada prema Makarskoj, Zadvarju i Splitu. Jedan od najvažnijih ciljeva te akcije je bio, da se što prije upadne u Zadvarje i onemogućiti neprijatelja da uništi hidrocentralu Kraljevac, tada najvažniji izvor električne energije u Dalmaciji i da se tako stvore uvjeti za oslobođenje Splita, glavnog grada Dalmacije.

Trebalo je raditi brzo i solidno. Historijsku zadaću dobila je 12. dalmatinska brigada — da, se prva prebaci na kopno srednje Dalmacije i da otpočne borbu prema Makarskoj, Zadvarju i Splitu. Ostale snage 26. divizije nalazile su se — 1. i 11. brigada prema Vukovom klancu, a 3. prekomorska na Visu.

Počinje pomorsko-desantna operacija, do tada najveća što je izvedena na prostoru srednje Dalmacije, sa dalekosežnim vojnim i političkim ciljevima. Ujedno je to bio i početak splitske napadne operacije kojoj je glavni cilj bilo oslobođenje Splita.¹¹⁷

Oko 19,30 sati 18. listopada iz luke Supetar krenuo je brodovima 4. pomorsko-obalskog sektora 1. bataljon 12. brigade. Stigao je u luku Krilo bez smetnji oko 21 sat i iskrcao se bez borbe. Od aktivnosti neprijatelja jedino je njemačka artiljerija iz rajona Splita tukla luku Krilo ali bez rezultata. Bataljon je krenuo prema Grljevcu i grebenu Perun, gdje se sutradan, 19. listopada sukobio s Nijemcima.

Treći bataljon 12. brigade krenuo je iz Sumartina u dva ešalona oko 20,30 sati. Na brodove je ukrcana 1. četa i bez susreta s neprijateljem za vrijeme plovidbe stigla je oko 22 sata u rejon Brela, ispod Dubaca. Četa je imala zadatak da se orijentira prema Dupcima i olakša iskrcavanje glavnine bataljona. S ovom četom bio je komesar bataljona Kažimir Vidan.

Ramo ujutru oko 3 sata 19. listopada u Sumartinu se ukrcala u brodove glavnina 3. bataljona i u svitanje se iskrcala na dva kilometra jugoistočno od Baške Vode.¹¹⁸

U listu 3. bataljona 12. brigade »Naš glas« tih dana je zapisano iskrcavanje na obalu kod Baške Vode. Evo što tu piše:

»Čuje se buka motora, Instiktivno svaki uzima svoje stvari. Izlazimo na ulicu, a potom krećemo i ukrcavamo se na brod. More je uzburkano. Valovi nas nemilo obasipaju, kao da nas hoće odvratiti od naše namjere... Stižemo na žalo nedaleko od Baške Vode. Iskrcavam se prvi i vodim kolonu u pravcu ceste. Prešavši je, i udaljivši se nekoliko metara od nje, začusmo buku kamiona, koji su nam se naglo približavali. Obasuli smo ih vatrom iz naših automatskih oružja, nazvavši im »dobro jutro«. Zora se rađa. Naša kolona kreće na zadatak. Približavamo se prvim bunkerima, koji brane prilaze mjestu. Na nas je ispaljen prvi rafal. Neprijatelj, osjetivši da dolaze osvetnici, bježe glavom bez obzira. U svom bezglavom bježanju nije ni sanjao da će ga na putu napasti ostale naše jedinice, koje su se iskrcale istu noć na drugom mjestu. Tre-

ća, sastavši se sa svojom »krvavom desetinom«, čekala je neprijatelja i zadala mu osjetne gubitke. Ušli smo u selo, primljeni radosno od naše braće i sestara, koji su dugo čamili pod neprijateljskom čizmom.

Konačno — uskliknuli su zaplakani starci i žene — konačno ste došli da nas zauvijek oslobodite .. «¹¹⁹

Po iskrcavanju na kopno 3. bataljon trebao se s 1. četom orijentirati prema Dupcima, a glavnina bataljo-na opkoliti neprijateljsku posadu u Baškoj Vodi i s manjim snagama osigurati se iz pravca Makarske. Međutim, kada su prvi dijelovi 3. bataljona izbili na cestu Makarska—Baška Voda, naišla su dva njemačka kamiona pa je započela borba i tako je alarmirana posada u Baškoj Vodi koja je užurbano počela bježati prema Makarskoj. Poslije kraće borbe zarobljeno je 30 domobrana. Oslobođena je Baška Voda. Prema Makarskoj su odstupili dijelovi njemačkog 738. puka i 2. bataljona 9. ustaškog zdruga (brigade). Treći bataljon nastavio je goniti neprijatelja i ubrzo je oslobodio Makarsku.

O tome kako je 3. bataljon 12. brigade oslobodio Makarsku, Vinko iz tog bataljona u listu »Naš glas«, broj devet, piše:

»Zelene rakete uzdignle su se nad makarskim nebom. Puške, mitraljezi i bacači zaštektaše. Otpočinje juriš, popraćen strahovitom detonacijom laguma — koji je podigao most u zrak. Bombaši Treće čete istjeruju bombama ustaške zvijeri iz njihovih bunkera, iako ih vatra iz njemačkih bunkera obasiplje u namjeri da ih uništi.

Ali odmora nema. Mi moramo i hoćemo prvi u Makarsku. Borba je ogorčena i traje dugo. Dan dočekujemo u borbi u kojoj nam punu pomoć pružaju junaci Prateće čete. Nijemci su potučeni. Sa pjesmom na usnama ulazimo u oslobođeni grad .. «¹²⁰

Prva četa 3. bataljona oslobodila je Brela. U Brelima je oslobođeno 200 napaćene i iscrpljene djece iz tzv. ustaškog doma. Poslije Brela krenulo se na Dupce, gdje je neprijatelj pružio žestok otpor, nastojeći spriječiti naše izbijanje prema Zadvarju. Njemačkoj posadi u Dupcima stiglo je pojačanje iz Zadvarja. Međutim, 2. četa 3. bataljona uspjela je obići Dupce s istoka i doći Nijemcima iza leđa, poslije čega su oni napustili uporište i povukli se u pravcu Zadvarja. U tim borbama naše jedinice imale su artiljerijsku podršku engleskih dalekometnih topova iz rejonu Povija.

Borbe prema Zadvarju se nastavljaju. Treći bataljon uspješno goni neprijatelja. U kratkom ali oštrom sudaru kod Zadvarja 3. bataljon razbio je njemačku i ustašku obranu, oslobodio Zadvarje i spriječio neprijatelja da dignu u zrak hidrocentralu Gubavicu (Kraljevac) na Cetini. U borbi za Zadvarje uništen je jedan njemački tenk. Kasnije je u bitenu 12. brigade zapisano da oslobođenje Zadvarja i sprečavanje uništenja hidrocentrale Kraljevac predstavlja najveći uspjeh. Poslije oslobođenja Zadvarja 3. bataljon gonio je Nijemce i ustaše prema Šestanovcu, ali je zatim zadržan da brani desni bok snaga brigade koje su krenule prema Splitu.¹²¹

U borbama za Brela, Bašku Vodu, Makarsku i Zadvarje 3. bataljon je imao 6 poginulih i 25 ranjenih. Među poginulima bio je i zamjenik

komandira 3. čete 3. bataljona Ivo Sviličić. Kod Brela su, pored ostalih, ranjene i starješine: Tomo Matijašević, komesar 3. čete 3. bataljona i Danija Botić, referent saniteta 3. bataljona. Kod Zadvarja su ranjeni komandir i komesar 2. čete 3. bataljona Zivko Drakulić i Davor Pavišić i vodnik 1. čete 3. bataljona Ivan Vučković.

Spašavanje od uništenja hidrocentrale Gubavice bilo je od velikog značenja za cijelu Dalmaciju i šire, o tome se dugo govorilo u brigadi i isticao ovaj podvig 3. bataljona. U listu »XII udarna«, broj jedan, objavljen je i prikaz kako je spašena centrala Gubavica. Evo kako o tome priča jedan borac:

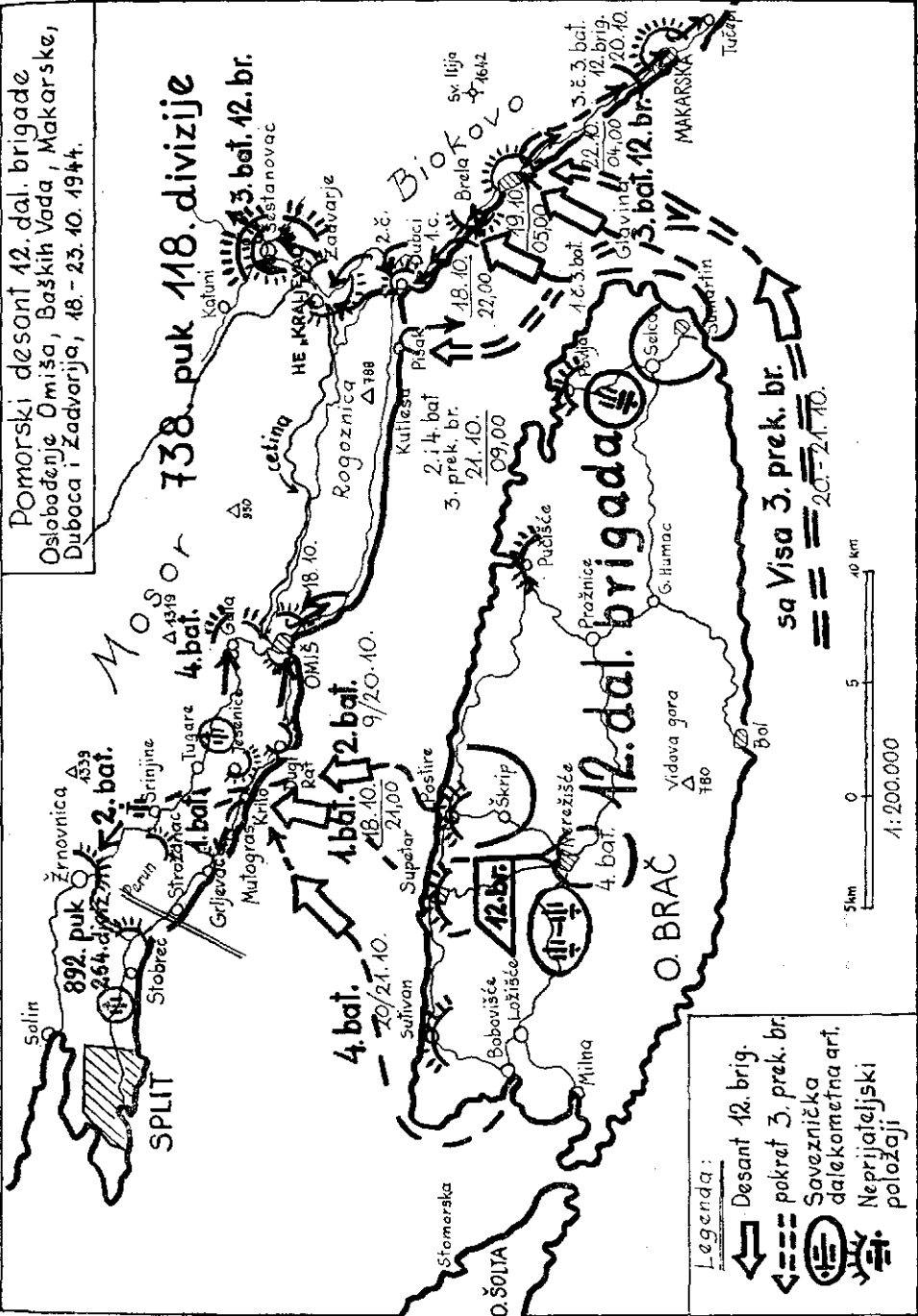
»Dobili smo naređenje ne dozvoliti neprijatelju da digne centralu u zrak. Tiho smo prilazili. Samo nečujni šapat veze govorio je da smo u koloni. Pet dobrovoljaca je išlo naprijed da prekinu žicu i tako onemoguću neprijateljski pothvat, ako bi nas eventualno primijetio prije nego ga zaobiđemo. I zaista, veza pronosi da je žica prekinuta. A onda se sa sviju strana prosu iznenada, kao grom iz vedra neba, naš borbeni poklič na jako utvrđeno neprijateljsko uporište. Zaštektaše naši mitraljezi, prasnuse bombe isturenih bombaša... a neprijatelj obezglavljen i poražen našom odlučnošću, u namjeri da digne u zrak Gubavicu — baci u zrak svoje vlastito utvrđenje, a zaitim glavom bez obzira se rasprši u paničnom bijegu...«^m

U vrijeme kada se 3. bataljon prebacivao na obalu u Štab 12. brigade stigla je iz Štaba 26. divizije (19. listopada) depeša u kojoj piše i ovo: »Težište vaših operacija mora biti usmjereno prema Splitu. Ispitajte tamo situaciju i stalno nas obavještavajte. Ako Nijemci napuste Split i ostane domaća banda, ispitajte mogućnost likvidacije..«¹²³ Ovime je stavljeno na znanje štabu 12. brigade da daljnje težište borbenih dejstava treba da usmjeri prema Splitu i da je krajnji cilj oslobođenje Splita.

Prema Splitu nalazio se 1. bataljon 12. brigade, koji je izbio na liniju Grljevac — greben Perun i time osigurao iskrcavanje ostalih snaga 12. brigade na obalu. U noći 19/20. listopada s Brača je u Krilo prebačen 2. bataljon sa dva tenka i baterijom brdskih topova. Odmah je izvršen pokret grebenom iznad Jesenica u pravcu grebena Perun, prema crkvi sv. Jurja, a zatim je bataljon otišao u Donje Sitno, dok se dio snaga uputio prema Žrnovnici i uspostavio kontakt s neprijateljem. Preko partijske organizacije u Žrnovnici uspostavljen je kontakt s rukovodstvom NOP-a u Splitu odakle su primljeni vrlo precizni podaci o rasporedu i namjerama neprijatelja u rejonu Splita.

Iste noći 19/20. listopada iz Nerežišća preko Bobovišća na kopno je krenuo i 4. bataljon. Iskrcao se u Krilo i preko Jesenica došao u Donje Sitno, a sutradan na kotu Gradac iznad Omiša, gdje je ostao do 22. listopada, kada se ponovno prebacio u Donje Sitno gdje je ostao do 25. listopada ujutru, a njegovi dijelovi su upućeni prema Žrnovnici, desno od 2. bataljona.

Pomorski desant 12. dal. brigade
 Oslobođenje Omiša, Baških Voda, Makarske,
 Dubaca i Zadarjaje, 18.-23. 10. 1944.

Legenda:
 Desant 12. brig.
 pokret 3. prek. br.
 Saveznička dalekometna artil.
 Neprijateljski položaji

20. listopada

Po naredjenju Štaba 26. divizije s Visa je počelo prebacivanje 3. prekomorske brigade na kopno. Pošto nije na raspolaganju bio dovoljan broj brodova, to je prebacivanje izvršeno u dva ešalona. U 20 sati ukrcali su se u jedrenjake u luci Vis 2. i 4. bataljon, koji su se ujutru 21. listopada oko 9 sati iskrkali u luci Rogoznica (Pisak). Došavši u Rogoznicu, Stab 3. prekomorske brigade dobio je obavijest da je 3. bataljon 12. brigade oslobodio Zadvarje i da uspješno goni neprijatelja prema Sestancu, pa radi toga mijenja odluku i ponovno ukrcava 2. i 4. bataljon u brodove i prebacuje ih u Bašku Vodu, gdje su stigli istog dana oko 11 sati. Četvrti bataljon je odmah krenuo prema Makarskoj, ali tamo nije naišao na neprijatelja, jer je 3. bataljon 12. brigade već oslobodio Makarsku. Neprijatelj se povlačio prema Podgori, tako da je 4. bataljon 3. prekomorske brigade nastavio nastupanje za neprijateljem prema Podgori (skica br. 6).

U luci Vis 21. listopada u 16,45 ukrcali su se na brodove 1. i 3. bataljon 3. prekomorske brigade i ujutru oko 4 sata iskrkali se u Baškoj Vodi ali nisu angažirani u borbi. Uvođenjem 3. prekomorske brigade u cijelu operaciju desanta na kopno očito je učinjen promašaj. Treća prekomorska se iskrkala u rejonu Pisak i u Baškoj Vodi, gdje više nije bilo neprijatelja. Tako se dogodilo da je čitava brigada, sa četiri bataljona, orijentirana prema Makarskoj, koju su oslobodile jedinice 3. bataljona 12. brigade i gdje se neprijatelj nalazio u povlačenju. Bilo bi daleko korisnije, da je 3. prekomorska odmah upućena prema Splitu iza 1, 2. i i. bataljona 12. brigade, čime bi omogućilo da se ranije izvede napad na Split. Ali se dogodilo da 3. prekomorska nije ni bila angažirana u borbi za oslobodenje Splita, jer je i tamo zakasnila, stigavši iza 12. brigade, pa je angažirana u borbi za Kaštela 26. listopada poslije podne, kada je Split već bio slobodan. Naime, 21. listopada u 21 sat Stab 26. divizije naredio je Stabu 3. prekomorske brigade da se vrati s pravca Makarske i da se prikupi u selu Tugare kod Omiša, pozadi 12. brigade, kao drugi ešalon i rezerva 26. divizije. U Tugare je brigada stigla noću 23/24. listopada.¹²⁴

Oslobodenje Splita

Počinju borbe za oslobodenje Splita.

Ujutru 22. listopada počeo je napad 1, 2. i dijelova 4. bataljona na vanjsku njemačko-ustašku obranu Splita. Ispred 12. brigade u rejonu Splita i Solina nalazio se kompletan njemački 892. puk 264. divizije, odnosno borbena grupa »Müller«, po imenu komandanta puka pukovnika Mülera, čije se komandno mjesto nalazilo na Klisu. Od grebena Mosora do Stobreča branili su se njemački 2. bataljon 892. puka i 26. ustaški bataljon, dok je kod Solina bio njemački 3. bataljon. U rejonu Žrnovnica obranu je organizirala njemačka 7. i 8. četa s ustašama, u Kučinama je bila 5. četa sa dvije baterije topova. U Stobreću i Strožancu nalazili su se Nijemci i 26. ustaški bataljon. Ispred Stobreča, pod zemljom se

nalazila artiljerija, koja je zatvarala pravac od Grljevca. U Splitskom polju, kod Kile, blizu Solina, na Firulama, Vranjicu i podno Marjana nalazilo se 10 njemačkih baterija, ponajviše teških dalekometnih topova, ona oruđa šta su tukla naš poredak na Braču, Šolti i prilikom iskrcavanja na obalu. Ta artiljerija sukobila se i međusobno tukla sa savezničkom dalekometnom artiljerijom na Humcu i u Nerežišću. Nijemci su, budući da smo se iskrcali na kopno, organizirali postupno povlačenje dalekometne artiljerije, nešto brodovima prema Zadru i Rijeci, a najviše kopnom prema Šibeniku i Kninu. Njemačko-ustaška obrana u rejonu Splita bila je dobro utvrđena sa više minskih polja velike dubine. Tako se jedno minsko polje nalazilo od Stobreča sve do Firula u širini od oko jedan kilometar. Isto tako postojalo je duboko minsko polje od Zrnovnice prema Mravincima prema Solinu, široko oko 300 metara. I oko Klisa Nijemci su postavili minska polja, što je ometalo obuhvatni manevar.

U napadu prema Splitu trebala je učestvovati 20. divizija, a prema Mosoru trebala se kretati grupa srednjedalmatinskih odreda kojoj je naređeno da likvidira njemačku obranu na vrhovima Mosora i da se poveže sa 12. brigadom.

Napad 1. 2. i dijelova 4. bataljona 12. brigade na vanjsku obranu neprijatelja prema Splitu, započet 22. listopada ujutru, izveden je od Grljevca do padina Mosora prema Zrnovnici. Uz minimalne rezultate napad je obustavljen. Jedino je 1. bataljon oslobodio Grljevac i stigao do Strožanca, ali dalje nije mogao, jer je naišao na snažan otpor neprijatelja. Desno preko Mosora nije nitko napadao, a tamo, vrhovima Mosora trebao je napadati Mosorski partizanski odred iz Grupe srednjedalmatinskih odreda i dijelovi 10. brigade 20. divizije. Međutim, oni su bili još daleko, sjevernije od rijeke Cetine, koju su prešli tek 24. i 25. listopada.

Pošto prvi napad na vanjsku obranu Splita nije dao očekivane rezultate, nastavljeno je prebacivanje na kopno novih snaga. Ujutru 22. listopada u Mali Rat su se iskrcali dijelovi 2. tenkovskog bataljona 1. tenkovske brigade. Budući da je srušen most na rijeci Zrnovnici kod Stobreča, tenkovi su upućeni prema Omišu i preko Tugara u Zrnovnicu, ali su zakasnili zbog porušene ceste što vodi od Omiša za Tugare. Mineri 12. brigade pratili su tenkove, čistili minska polja i pomagali zajedno sa stanovništvom Omiša i okolnih sela u izgradnji dijela ceste kod sela Naklica, tako da su se tenkovi mogli izvući od Omiša za Tugare.

U toku 21. listopada u selu Mimicama ukrcao se u brodove 3. bataljon 12. brigade i prevezao u luku Krilo i tako je ušao u sastav brigade.

Dana 23. listopada u Štab 26. divizije u Omišu stigli su komandant i politički komesar 12. brigade, major Borko Arsenić i major Fabijan Trgo. Oni su dobili zadatak da sa svojim jedinicama oslobode Split. Rečeno im je, da se frontalnim dejstvom mora probiti njemačko-ustaška obrana od istočne strane Splita, da zadatak 12. brigade ima povijesno značenje — oslobodenje glavnog grada Dalmacije i da taj zadatak treba što prije izvršiti.

Dok su 23. i 24. listopada trajale pripreme za napad, vršena je koncentracija snaga i dovlačene su nove jedinice, na obalu je prebačen u luku Krilo 1. haubički divizion Artiljerijske grupe 8. korpusa bez jedne baterije. On je zauzeo vatrene položaje iza 1. bataljona 12. brigade.¹²⁵

Novi zadatak za oslobođenje Splita počeo je ujutru 25. listopada. S istočne strane napadala je 12. brigada, preko Mos-ora nastupali su dijelovi 3. prekomorske brigade, dok se od Sinja prema Klisu kretala 20. divizija.

Jedinice 12. brigade napadale su od Grljevca do grebena Mosora, i to: uz morsku obalu, prema Strožancu, Stobreću i dalje prema Firulama napadao je 1. bataljon. Drugi i 4. bataljon napadali su na Zrnovnicu, dok je 3. bataljon bio u brigadnoj rezervi u rejonu Krilo—Omiš. Desno, greberndm prema Dugopolju i Klisu napadala je 1. četa 2. bataljona i 1. bataljon 3. prekomorske brigade. Ostale snage 3. prekomorske brigade nalazile su se u divizijskoj rezervi, iza 12. brigade u rejonu Tugara, u gotovosti za uvođenje u borbu od Solina prema Kaštelima i Trogiru. Dio 2. tenkovskog bataljona 1. tenkovske brigade bio je 25. listopada u pokretu od Omiša preko sela Tugare za Zrnovnicu.

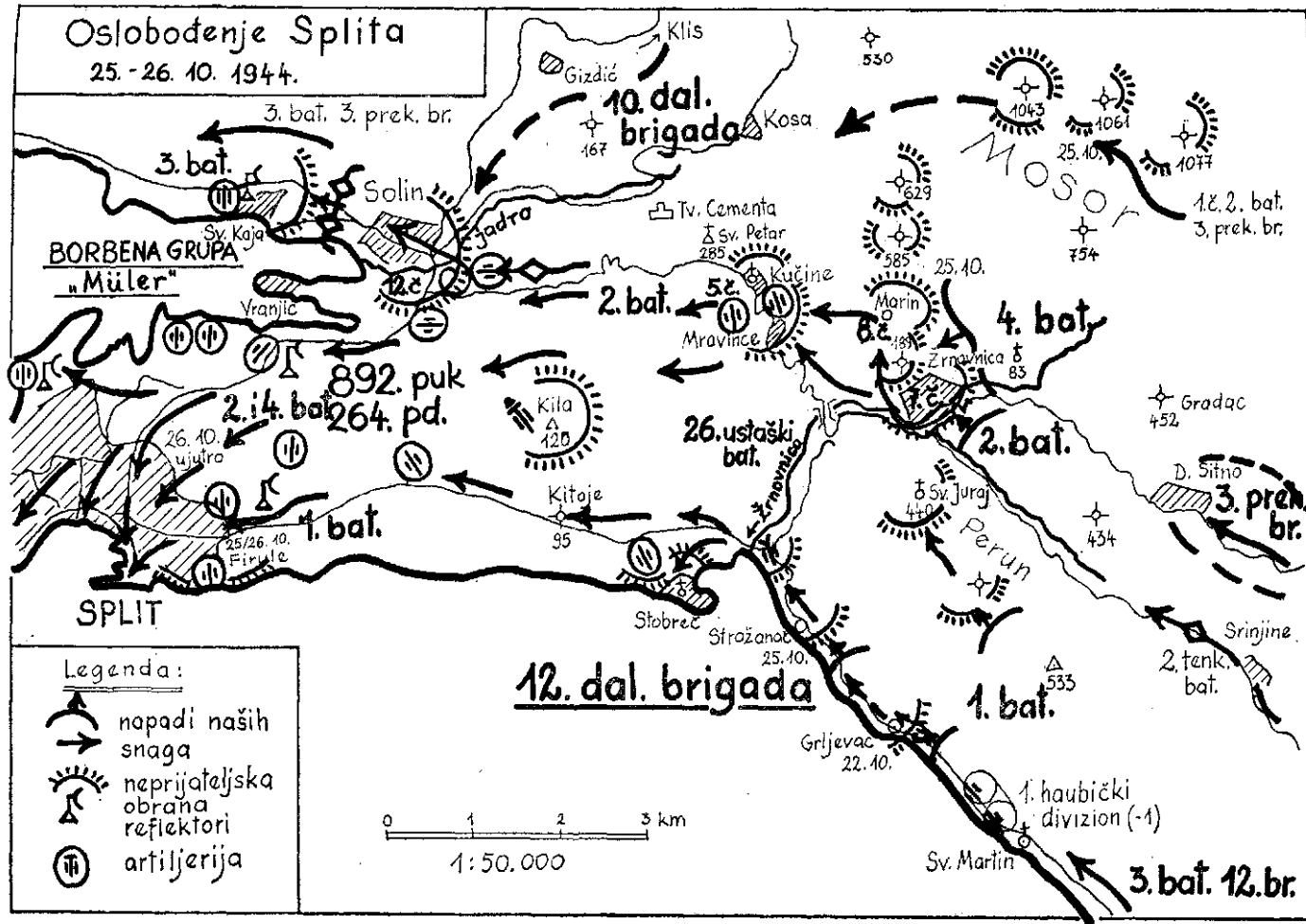
Napad je počeo 25. listopada. Jedinice 2. i 4. bataljona napale su 7. i 8. njemačku četu 2. bataljona 892. puka i dijelove 26. ustaškog bataljona u rejonu Zrnovnice. Iako je neprijatelj pružio snažan otpor, Zrnovnica je oslobođena, osim zgrade škole iz koje se neprijatelj uporno branio. U noći 25/26. listopada uslijedio je opći juriš 1, 2 i 4. bataljona 12. brigade. Te noći vladalo je jako nevrijeme, svi su potoci nabujali a preko rijeke Zrnovnice se nije moglo preći. Tenkovi su zaostali i nisu učestvovali u borbi sve do Solina. Kretali su se iza pješadije. Nastupanje je usporeno velikim brojem dubokih minskih polja. Zbog slabog vremena naša avijacija je bila neaktivna. Ipak je 1. bataljon oslobodio Strožanac, Stobreć i u toku noći izbio u rejon Firula, bez obzira na to što je srušen most na rijeci Žrnovnici kod Stobreća. Za to vrijeme 2. i 4. bataljon slomili su obranu Nijemaca i ustaša u Žrnovnici (kod škole), kod Kučina i Mravinaca i preko Splitskog polja upali u Split u jutarnjim satima 26. listopada. Nijemci i ustaše napustili su u noći Split i povukli se prema Kaštelima i Trogiru (skica br. 7).

Desno od 4. bataljona 12. brigade grebenom Mosora dejstvovala je 1. četa 2. bataljona 3. prekomorske brigade i ona je zajedno sa 1. bataljonom 3. prekomorske, koji je napadao ustaše u Dugopolju, krenula u Klis gdje je stigla i 10. dalmatinska brigada 20. divizije. Poslije oslobođenja Klisa, Mravinaca i Kučina 3. prekomorska brigada ulazi u borbu za Solin. Podržana tenkovima oslobodila je Kaštela i Trogir.

Ujutru 26. listopada Split je bio oslobođen. U njemu su se navečer 25. listopada već nalazile jedinice 1. bataljona 12. brigade, koje su prve upale u Split preko Firula, a zatim su stigli 2. i 4. bataljon 12. brigade i dijelovi 10. dalmatinske brigade. Zarobljeno je 700 domobrana, žandara i ostalih. Iz Splita se odmah povukla 10. dalmatinska a u gradu je ostala 12. dalmatinska brigada. U borbama za Split 12. brigada je imala 2 poginula i 7 ranjenih.¹²⁶

Oslobodenje Splita

25.-26. 10. 1944.

Oslobođen je Split, glavni grad Dalmacije. Velika pobjeda 12. dalmatinske brigade. Tog dana izašao je izvanredni broj lista »Slobodna Dalmacija«. U uvodniku pod naslovom »Oslobođen je Split., ponos hrvatske Dalmacije« piše: »Danas, 26. listopada upale su jedinice XXVI divizije Narodnooslobodilačke vojske u grad Split... Zastava slobode ponovno se vije nad borbenim Splitom... Borbeni i slobodarski Split slavi praznik svog oslobođenja, kojemu se pridružuje cijela domovina..,«¹²⁷

Split je, poslije Beograda, bio među prvim oslobođenim gradovima Jugoslavije.

Jedinice 12. brigade bile su u Splitu, na odmoru i sređivanju 26. i 27. listopada. Ujutru 28. listopada brigada je napustila Split i krenula u Kaštela. Smjestila se u Kaštel-Starom i u Kaštel-Novom,

Tih dana u redove 3. bataljona 12. brigade došao je iz Trogira 16. godišnji dječak Jakov Brkan, mladi bombaš i junačina. Proslavio se u borbi za Knin kada je teško ranjen gelerom bacača. Imao je petero braće, sve partizane, junake, zapisao je Milan Andrić u brigadnom biltenu br. 2 u prosincu 1944. godine.¹²⁸

Dana 29. listopada iz Kaštela je prema Vrpolju krenuo 2. bataljon koji je došao u dodir s neprijateljem, a bio je prethodnica 26. diviziji. Istog dana diletantska grupa 12. brigade u Kaštelima je dala priredbu za narod i borce.

Sutradan, 30. listopada poslije podne postrojena je brigada, osim 2. bataljona. Politički komesar 26. divizije, potpukovnik Duško Korač podijelio je prva odlikovanja borcima i rukovodiocima 12. brigade.

Prije nego što je 12. brigada krenula iz Kaštela prema Vrpolju u borbu za oslobođenje Šibenika i Drniša, stigla je radosna vijest.

Tog dana, 31. listopada 1944. godine Štab 26. divizije svojom zapovijesti prenio je odluku Glavnog štaba Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Hrvatske kojom se 12. dalmatinska narodnooslobodilačka brigada proglašava UDARNO M.

U zapovijedi Štaba 26. divizije, pored ostalog stoji:

XII brigada odlukom Glavnog štaba Hrvatske dobila je naziv UDARNA brigada. U borbi za oslobođenje otoka i u desantnim operacijama na sektoru Omiš—Split, ova brigada pokazala je primjer heroizma i požrtvovnosti, čisteći našu obalu, oslobađajući naše gradove i sela od fašističkih okupatora.

Stab XXVI udarne divizije, 31. X 1944¹²⁹

Prenoseći cjelokupnom sastavu ovu radosnu vijest Stab 12. brigade izdao je svoju zapovijed pod naslovom »NAŠA BRIGADA JE UDARNA!« U zapovijedi se zatim kaže:

»Jednogodišnjom borbom i naporima boraca i rukovodilaca naše brigade, naročito desantnim operacijama na sektoru Split—Makarska, okrunjeni su naši uspjesi priznanjem naših viših štabova, dodjeljivanjem našoj brigadi naziv UDARNA. Ovaj historijski događaj za našu brigadu je priznanje našim borcima i rukovodiocima za primjeran heroizam i požrtvovnost u velikom domovinskom ratu ...

Odajemo priznanje i čestitamo svim borcima i rukovodiocima brigade, čijim je zajedničkim naporima postignuto ovo veliko priznanje — proglašenje brigade UDARNOM.

Slava palim borcima za slobodu!
Neka živi Narodnooslobodilačka vojska!
Neka živi vrhovni komandant maršal Tito!
Neka živi Glavni štab Hrvatske!

SMRT FAŠIZMU — SLOBODA NARODU!

Politkomesar, major:
Fabijan Trgo

Komandant, major:
Borko Arsenić.«¹³⁰

Proglašenje 12. dalmatinske brigade UDARNOM bilo je veliko priznanje i nagrada, ponos svim borcima i rukovodiocima, podsticaj za nove borbene pothvate, jer su pred brigadom još stajali veliki zadaci, zemlja još nije bila oslobođena. Dvanaesta dalmatinska narodnooslobodilačka udarna brigada časno će izvršiti sve zadaće koje se pred nju budu postavljale.

Prva zadaća bila je — oslobođenje Šibenika.

Oslobođenje Šibenika

i

Nakon oslobođenja Kaštela i Trogira 26. divizija nije bila u mogućnosti da sama sa 12. dalmatinskom i 3. prekomorskom brigadom produži nastupanje i napadne i oslobodi Šibenik, jer su 1. i 11. brigada tek pridolazile iz Vukovog klanca i sa Pelješca. Prva brigada stigla je u Trogir 28. i 29. listopada i odmah krenula prema Vrpolju. Potom je u rejon Trogira stigla 11. dalmatinska brigada. U Kaštelima se prikuplja Artiljerijska grupa 8. korpusa i 1. tenkowska brigada (bez 1. bataljona i s polovinom 3. bataljona). Koncentracija je završena 31. listopada i moglo se krenuti u napad prema Šibeniku.

Dok je 26. divizija pripremala napad na Šibenik, njemačka 264. divizija užurbano je vršila evakuaciju iz Šibenika i Zadra prema Drnišu i Kninu. U rejonu Šibenika, 1. studenog, uoči napada 26. divizije, nalazile su se sljedeće neprijateljske snage: 893. puk sa 1. i 2. bataljonom, 2. bataljon 892. puka, 4. i 7. baterija 264. artiljerijskog puka, 582. mornarički streljački bataljon, 2. četa bataljona obalskih lovaca »Brandenburg«, dvije baterije 540. mornaričkog obalskog divizionu i manji dijelovi 3. divizionu 944. obalskog artiljerijskog puka kopnene vojske. Sve te snage obrazovale su Borbenu grupu »Alerman« pod komandom majora Alermana, komandanta odsjeka Šibenik i komandanta 893. puka. U zahvatu komunikacije Šibenik—Drniš, u selima Lozovcu, Konjevratima i Žitniću, nalazile su se jedinice Dinarske četničke oblasti popa Đujića, a u selima Sedramićima i Unešiću bila je ustaška milicija.

Po obavljenoj koncentraciji Štab 26. divizije je 31. listopada izdao borbenu zapovijed za napad na neprijatelja u rejonu Šibenika. Prema Konjevratima i Drnišu upućena je 11. brigada, a 1. dalmatinska proleterska od Vrpolja prema Šibeniku. U divizijskoj rezervi nalazila se 3. prekomorska brigada, a 1. tenkowska polubrigada podržavala je napad 1.

dalmatinske proleterske i 11. udarne brigade, dok je artiljerijska grupa podržavala 1. i 12. brigadu.

Dvanaesta udarna brigada, ojačana 1. baterijom 2. brdskog i 3. baterijom protukolskog divizionu, imala je zadatak da napada pravcem Velika Glava (tt. 544) — Ravni gaj (k. 426) — Orlovača (tt. 496) — Debeljak (kota 344), na spoju između 1. i 11. brigade sa zadatkom da presiječe komunikaciju Drniš—Šibenik u rejonu Debeljaka i, pošto se dijelom snaga osigura od Skradina, sadejstvuje sa sjevera sa 1. brigadom a oslobođenju Šibenika, a potom zauzme Skradin.

Početak napada predviđen je za 2. studeni u 6 sati.¹³¹

U noći 30/31. listopada 12. brigada je krenula iz Kaštela prema selu Ljubitovidi i dalje za Biranj, sjeverno od Šibenika.

U toku 1. studenog Štab 12. udarne brigade izdao je zapovijed za napad. Prema toj zapovijedi 2. i 3. bataljon imali su zadatak da izbiju na Debeljak i presijeku komunikaciju u rejonu Debeljak—Lišćarica. Za to vrijeme 1. bataljon trebao je od četnika očistiti Lozovac i njegovu okolicu. Četvrti bataljon nalazio se u brigadnoj rezervi i nastupao je iza 2. i 3. bataljona. Vatreni položaj baterije brdskih topova bio je u selu Pekas. u rejonu Gradina.

U toku 1. i noću 1/2. studenoga, prema divizijskoj zapovijedi, brigade su nastupale. Bataljoni 12. brigade krenuli su svaki na svoj zadatak.

Oko 24,00 sata 1/2. studenoga jedinice 2. i 3. bataljona 12. brigade izbile su na komunikaciju Šibenik—Drniš, u rejonu Debeljaka i Lišćarice podržani od tenkova 1. tenkovske brigade. Prvi bataljon krenuo je preko sela Mandići u Lozovac, napao četnike i razbio ih oslobodivši Lozovac. Postavljena je obrana na liniji Lišćarica—Debeljak i zasjeda na cesti. Oko 02,00 sata 2. studenog naišla je njemačka kolona od 15 kamiona i upala u zasjedu kod sela Lišćarica. Dolazila je iz pravca Šibenika. Kolona je potpuno uništena. Zarobljeno je 15 njemačkih vojnika.

Na cesti oko Debeljaka, prema Konjevratima minerski vod 12. udarne brigade postavio je prepreke na više mjesta, što je bilo značajno u usporavanju kretanja neprijatelja.

Za to vrijeme 11. brigada izbila je u rejon Konjevrata, a 1. dalmatinska zauzela je Vrpolje i krenula prema Šibeniku.

Evo što je o borbi 2. bataljona 12. brigade na Debeljaku u svom ratnom dnevniku zapisao Nikola Petrić:

»1. XI poslije podne nalog za pokret. Večeramo i primamo do znanja da je naša brigada proglašena udarnom i da naš bataljon treba uistinu da pokaže da smo udarni, jer ćemo te noći čekati u zasjedi... Oko 9 sati stigli smo na cestu pod Debeljakom, postavili mine i čekali uzduž ceste i za nepuni sat eto kolone kamiona koju smo uništili i zapalili, njih devet na broju sa 90—100 vojnika. To je bio pakao koji je trajao sat i po. U 11 sati se povukosmo potpuno izvršivši zadatak. Oko 3 sata ujutro 2. XI išli smo sa sjeverne strane Debeljaka i tu držali položaj na cesti. Predvečer se naglo povukli na planinu Debeljak, jer nas Nijemci počеше sa

južne strane napadati. Izdržali smo tešku borbu i konačno ih pred noć odbili na protivnu stranu, gdje u mraku izbismo na čuku po strahovitom terenu, ali se poslije ponovljenog njemačkog napada morasmo povući... Povlačeći se naidoh na ranjenog komandira Đorđa (to je bio Đorđe Vasiljević, komandir 1. čete 2. bataljona, pr. N. A.) i odvedoh ga u previjalište.«¹³²

Očekujući napad 26. divizije, komandant Borbene grupe »Alerman« nastojao je da osigura komunikaciju Šibenik—Drniš, pa je u noći 1/2. studenog iz Vrpolja izvukao ojačani 2. bataljon 892. puka i uputio ga prema Lišćarici i Debeljaku, da čvrsto drži te položaje i osigura odstupanje prema Drnišu. Međutim, njemački vojnici su zakasnili, jer su se na tim položajima već nalazili 2. i 3. bataljon 12. brigade.

Primijetivši da su naši izbili na komunikaciju, Štab njemačke 264. divizije naredio je 893. puku da »odmah oslobodi put« i za to je određen 2. bataljon 892. puka. Ujutro 2. studenog njemački 2. bataljon približio se selu Lišćarici s namjerom da zaposjedne Debeljak. Oko 12 sati njemački vojnici izvršili su napad na položaje 12. brigade u rejonu Lišćarica—Debeljak, ali nije uspio. Zatim je 12. brigada izvršila protunapad i prisilila Nijemce na povlačenje sve do Gatara.

Napad 12. brigade kojeg je izvršila 2. studenog bio je od vanrednog značenja jer se time približila Šibeniku sa sjeverne strane na domak samih kuća. O tome se u listu »Naš glas« broj 9, iz 3. bataljona kazuje: »Tek što smo likvidirali neprijatelja u sv. Ivanu i krenuli naprijed prema Šibeniku, naidosmo na jednu lutajuću grupu bijednika. Četnici koji su nas na vrijeme primijetili dadoše se bezglavice u bijeg, mašući bijelim rupcima i ostavljajući svoje oružje. Pod zaštitom tenkova i bacača, krenusmo u napad prema Šibeniku. Neprijatelj se očajnički brani. Protjeran je već iz grada i bježi pravo na nišan našem oružju. Borba je puna herojstva naših boraca... Mrtvi i ranjeni ležali su rasijani po cesti. Kazna je bila strašna ..,«¹³³

Zauzimanjem rajona Gatara i k. 101 položaj njemačkih snaga u Šibeniku naglo se pogoršao, tim više što je od istoka prema gradu prodirala 1. dalmatinska s tenkovima. Major Alerman javio je Štabu 264. divizije da »situacija postaje kritična. Molim hitnu podršku«, ali mu je stigao odgovor: »Podrška nije moguća, probiti se!« Od komandanta 15. brdskog korpusa major Alerman dobio je odobrenje za proboj: »Probiti se po svaku cijenu!«

Odobrenje za proboj stiglo je majoru Alermanu u 18 sati 2. studenog. On je okupio potčinjene komandante i izdao naređenje za proboj. Imao je ukupno 11 pješadijskih četa i 18 topova. Početak proboja određen je za 24 sata, ali formiranje borbenog poretka za proboj bilo je završeno tek u 03,00 sata 3. studenog, kada je počela padati jaka kiša, pravo nevrijeme, što je još za jedan sat odgodilo početak proboja. Ali, baš tada je u Šibenik ulazila 1. dalmatinska brigada, tj. 3. studenog oko 3 sata.

Oko 4 sata Borbena grupa »Alerman« krenula je u proboj pravcem Gatara—Debeljak—Konjevrate, s ciljem da se u zahvatu komunikacije probije u Drniš. Ispred njih nalazila se 12. brigada sa 2, 3. i 4. bataljo-

nom, jer se 1. bataljon poslije oslobođenja Lozovca našao blizu sela Mandići, iza glavnine brigade. Naime, tri bataljona 12. brigade držali su položaje k. 144 — Debeljak — kota 344. Počele su vrlo žestoke krajnje odsudne borbe. Oko 6,25 sati ujutro 3. studenog Nijemci su uspjeli zauzeti Debeljak. Angažirajući sve raspoložive snage i svoj 1. bataljon iz rezerve, 12. brigada je izvršila protunapad i vratila Debeljak. Ipak, nije se moglo spriječiti nadiranje neprijatelja, koji se do 11,30 sati probio kroz raspored 12. brigade, uništio jedan tenk i izbio čelom do sela Mandići. Tada su od Konjevrata upućena dva tenka da zaustave Nijemce, ali su brzo uništena i Nijemci su nastavili nadiranje, tako da su oko 13,30 sati izbili čelom kod crkve sv. Dimitrije. U toku ovih borbi bilo je i nesporazuma. Artiljerija, koja je pomagala 1. brigadu, tukla je po položajima 12. brigade.

Da bi ipak spriječio prodor Borbene grupe »Alerman« u Drniš, Štab 26. divizije uveo je u borbu 3. prekomorsku brigadu sa četom tenkova, desno od 12. brigade. Oko 13,30 sati 3. prekomorska je bočno napala Nijemce između Konjevrata i sela Dimitrije. Istovremeno su i jedinice 12. brigade bočno tukle njemačku kolonu, i to: 1. i 3. bataljon su napadali lijevo od ceste, a 4. bataljon desno od ceste, od Lišćarice do sela Mandići i sela Dimitrije. Drugi bataljon 12. brigade je povučen u Dubravu nakon borbi za Debeljak.

Budući da su napadnuti sa svih strana opkoljeni, nastala je pometnja i rasulo među Nijemcima. Bočnim dejstvom 12. brigade kolona je prepolovljena, pa su zadnji dio uništile jedinice 12. brigade. U toj završnoj borbi naročito se istakla 2. četa 3. bataljona. Ostali dio kolone tukli su 11. dalmatinska i 3. prekomorska. Od 1700 vojnika i 70 motornih vozila, u Drniš se uspjelo probiti, po manjim grupama i koristeći noćni mrak kao zaklon, oko 300 vojnika i 20 motornih vozila. Nijemci su 4. studenog napustili Drniš.¹³⁴

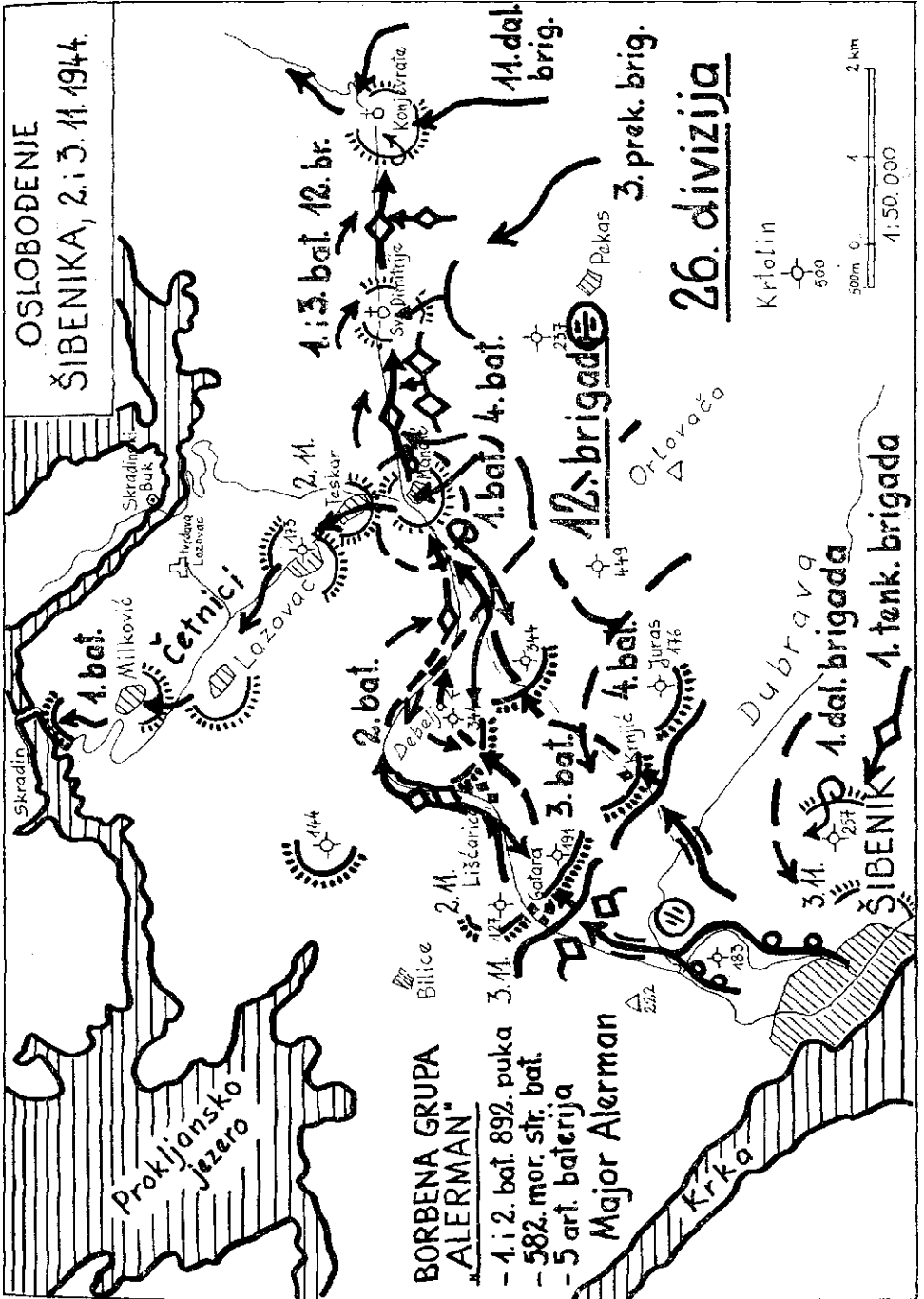
O kakvoj se žestini borbi za Debeljak radilo i kako je uništena njemačka kolona u povlačenju iz Šibenika za Drniš, politički komesar Prateće čete 3. bataljona drug Božo Svičarević, u listu »Naš glas« broj 9, kazuje:

»... Kiša đavolski pljušti. Kroz maglu jedva se naziru obrisi visoke, dominantne čuke Debeljaka, koja je kao strašilo stršila nad nama. Na vrhu nje bila je samo jedna desetina izmorenih partizana. Mi smo dolje. Vodnik prvog voda raspoređivao je svoje mitraljesce i odjednom pokaza rukom na vrh Debeljaka. Velika grupa Nijemaca. Napravili su živi obruč u namjeri da unište, ali se desetina izvukla. Nijemci i dalje nadiru. Pala je odluka za odsudan boj. Mi ili oni. Prvi bataljon već je prihvatio borbu. Pobjeda je bila naša. Mi smo ih zadržali...

Sjeo sam u jedan zaklon. Haubice su stalno prštale oko nas. Uperio sam pogled prema cesti, a tamo pravo čudo. Duž cijelog puta poput zmije, pružala se je nepregledna kolona tenkova, kamiona, mazga i izbezumljenih ljudi u bijegu. Bježali su kao muhe bez glave u varavoj nadi da će nam izbjeći. A onda, kao grom iz vedra neba... haubice i bacači. Usred kolone! Sa užitkom sam gledao kako su se preplašeni njemački vojnici

OSLOBODENJE

ŠIBENIKA, 2. i 3. 11. 1944.

**BORBENA GRUPA
"ALERMAN"**

- 1. i 2. bat. 892. puka
- 582. mor. str. bat.
- 5 art. baterija

Major Alerman

26. divizija

Križalj

500

500m 0 1 2 km

1:50.000

razbježali. Tamo iza, u zasjedi, čekali su ih naši. Bili su spremni na sve, pa i na smrt. Rezultat svega vidjeli smo na našem pokretu za Drniš. Cesta je bila pretvorena u klaonicu ljudi, živina i motornih vozila ... A lijevo i desno od ceste, razbacani po njivama, nepomično su ležali nje-mački vojnici.. „¹³⁵

U borbama za Šibenik 12. brigada imala je velike, do tada najveće gubitke: poginulo je 30 boraca i rukovodilaca, **i to** 14 iz 3. bataljona, **9** iz 1. bataljona i 7 iz 2. bataljona. Ukupno su ranjena 93 borca i rukovodioca.

Trećeg studenog herojski je poginuo komandant 2. bataljona poručnik Miladin Knežević iz Bosanske krajine. Sutradan je sahranjen na seoskom groblju u Konjevratima uz sve vojničke počasti. Zamijenio ga je kraće vrijeme Ivan Prodan, a zatim Đorđe Nikitović. Tog istog dana, 3. studenog poginuli su još pomoćnik komesara 1. bataljona poručnik Mirko Hajduk iz Zavojana, potporučnik Mile Zenčić zamjenik komesara čete u 1. bataljonu i vodnik Ante Rubinić iz 1. bataljona. Među ranjenima bili su i ovi rukovodioci 12. brigade: poručnik Nikola Regović, pomoćnik komesara 2. bataljona; Bogdan Lukač, zamjenik komandanta 3. bataljona; poručnik Ivo Bezić, komesar 2. čete 2. bataljona; Janko Karuzo, komandir Prateće čete 3. bataljona; Mate Radišić, pomoćnik komesara 2. čete 2. bataljona; Đorđe Vasiljević, komandir 1. čete 2. bataljona; Ivo Pavičić, komandir 3. čete 2. bataljona, Dalibor Šišić, zamjenik komandira čete 1. i bataljona, Nikola Vuletić, sekretar SKOJ-a Prateće čete 2. bataljona i vodnici Mate Kuljiš, Ljubo Ljubić, Stjepan Lozić, Ivo Eterović, Ivan Gagarčević i Ante Bauk — ukupno 15 starješina iz 12. brigade.

Kod Bilica blizu Šibenika 2. 11. 1944. došlo je do eksplozije na mino-! bacaču 3. bataljona, kada su poginula 2 li ranjena dva druga.

Evo rezultata borbenih uspjeha 12. dalmatinske NOU brigade od i iskrcavanja na obalu do oslobođenja Šibenika:

Ubijen je 771 neprijateljski vojnik i oficir, a zarobljena su 1244 neprijateljska vojnika i oficira. Zaplijenjeno je ili uništeno 5 neprijateljskih ' topova ,15 protuavionskih mitraljeza, 13 bacača, 53 mitraljeza, 470 pu-; šaka, 30 strojnica, 155 pištolja, uništen je jedan tenk, 28 kamiona, 4 tak-sija i druga ratna oprema.

U isto vrijeme brigada je dala velike žrtve. Od Supetra i Sumartina, • tj. od početka ofenzive za oslobođenje Dalmacije do završetka borbi za ; oslobođenje Šibenika 12. dalmatinska NOU brigada imala je 57 mrtvih - Najviše je poginulih imao 3. bataljon — 23, zatim 1. bataljon — 17, pa 2. bataljon — 8 i onda 4. bataljon 4, i prištapske jedinice pet boraca i rukovodilaca. U isto vrijeme je ranjeno 178 boraca i rukovodilaca brigade.

Dvanaesta brigada u Drnišu

Poslije borbi s njemačkim snagama, koje su se probijale iz Šibenika, 4. studenog brigada je došla u Konjevrate i tu se odmorila. Već sutradan 5. studenog izvršen je pokret od Konjevrata u Drniš. U Drnišu je brigada

ostala u divizijskoj rezervi sve do 30. studenoga. Bila je ujedno i korpusna rezerva u bici za Knin. Neki bataljoni su bili privremeno angažirani u borbi.

To je vrijeme kada se vodi kninska operacija. Naime, poslije oslobođenja Šibenika i Drniša Štab 8. korpusa usmjerio je sve svoje snage prema Kninu u cilju uništenja njemačke kninske grupacije i potpunog oslobođenja Dalmacije. S istočne strane prema Kninu nastupala je 20. divizija, 19. divizija dolazila je sa zapadne strane, a 9. divizija je naknadno uvedena s dijelovima svojih snaga.

Od pravca Drniša prema Kninu nastupala je 26. divizija. Ona je trebala obuhvatnim napadom s juga odsjeći neprijateljske snage u rejonu Promine i Kosova od Knina, osloboditi sela između Kozjaka i Promine i tako doprinijeti uništenju njemačke kninske grupacije.

U Kninu i bližoj okolici, pod komandom Štaba 15. brdskog armijskog korpusa koji se povukao iz Knina u Bihać, nalazile su se slijedeće jedinice: kompletna 264. njemačka divizija, 383. ojačani puk 373. legionarske divizije, dijelovi 944. artiljerijskog puka, dijelovi 29. puka tvrđavskih pionira, 571. i 583. mornarički streljački bataljon, ostaci 6. i 7. ustaške brigade, 2. bataljon 3. domobranske posadne brigade i Dinarska četnička oblast popa Đujića. Ukupno je bilo oko 20.000 vojnika, i to: 14.000 njemačkih, 1.500 ustaških sa domobranima i 4.500 Đujićevih četnika.

Na osnovu naređenja Štaba 3. korpusa za napad na Knin, Štab 26. divizije 7. studenoga je izdao zapovijed brigadama za nastupanje prema Kninu, kamo je upućena 11. dalmatinska od Drniša preko Siverića i Kosova za Kaldrmu. Lijevo od Promine angažirana je 3. prekomorska brigada od Vučipolja za Vukadin i Lisnik. Između 11. i 3. brigade angažiraju se dijelovi 12. udarne brigade direktno preko Promine. Prva proleterna dalmatinska je u Šibeniku.¹³⁶

Shodno divizijskoj zapovijedi, Štab 12. brigade angažirao je samo 1. i 4. bataljon za nastupanje prema Kninu, dok su ostale brigadne jedinice ostale u Drnišu na odmoru i sređivanju. Prvi bataljon trebao je nastupati lijevo od 11. dalmatinske brigade, istočnim padinama Promine, pojačavajući tako napadnu kolonu 11. brigade koja se kretala cestom Drniš—Knin. Četvrti bataljon upućen je preko Promine, neposredno sadejstvujući sa 3. prekomorskom brigadom, koja se nalazila lijevo od našeg 4. bataljona. Tako su dva bataljona 12. brigade uvedena na spoju 11. i 3. prekomorske, nastupajući prema selu Ramljane, sa zadatkom čišćenja terena od četnika popa Đujića.

Sedmog studenog u 16 sati počeo je napad jedinica 26. divizije na vanjsku obranu neprijatelja južno od Knina. Neprijatelj je pružio žestok otpor, naročito ispred fronta 11. dalmatinske brigade. Za to vrijeme 1. i 4. bataljon 12. brigade razbili su četnike na Promini, slomili su njihov otpor na najvišim vrhovima te planine i spustili se zatim niz njene sjeverne padine u selo Ramljane. Neprijatelj je odstupio pod našim pritiskom iz sela Ramljana, koje je zatim oslobođeno. Daljnje nastupanje naših snaga bilo je zadržano jakim otporom neprijatelja u rejonu sela Kaldrema i kote 361, sjeverno od sela Ramljane.

Ubrzo su iz borbe povučeni 1. i 4. bataljon 12. brigade i oni su 11. studenog stigli u Drniš u sastav brigade. Uspješno su izvršili i ovaj borbena zadatak — zauzeli su Prominu i oslobodili selo Ramljane. U sastav brigade došla je i minobacačka brigadna četa, koja je podržavala 1. i 4. bataljon. Sada se nalazila u Drnišu kompletna 12. udarna brigada.

U razdoblju od iskrcavanja na obalu do dolaska u Drniš nastale su izvjesne promjene u sastavu Štaba brigade i štabova bataljona.

Prema naredbi Štaba 26. divizije od 24. listopada, za načelnika Štaba 12. brigade umjesto majora Valentina Horvatića, postavljen je kapetan Josip Marinković-Bepo, dotadašnji komandant Grupe južnodalmatinskih partizanskih odreda koja je rasformirana. Operativni oficir u štabu 12. brigade je Đorđe Nikitović.

U Štabu 1. bataljona, na mjesto poginulog zamjenika političkog komesara Mirka Hajduka, 3. studenog, postavljen je Ante Štambuk.

U Štabu 2. bataljona, na mjesto poginulog komandanta Miladina Kneževića, 3. studenog za kratko vrijeme tu je dužnost vršio Ivan Prodan, a zatim je od 25. studenog komandu primio poručnik Đorđe Nikitović, koji je bio u Štabu 12. brigade. Na dužnost zamjenika komandanta bataljona u studenom 1944. godine došao je Maksim Jandrić.

Dana 3. studenog kod Bilica u blizini Šibenika ranjen je zamjenik komandanta 3. bataljona Bogdan Lukač, pa ga je zamijenio Ilija Bulajić, koji je ranjen kod Knina.

U Štabu 4. bataljona nema promjena, dužnost komandanta bataljona i dalje obavlja zamjenik komandanta Luka Vučković.

17. studenoga

Toga dana je pri Štabu 12. brigade osnovan izviđački vod, koji će kasnije prerasti u izviđačku četvu brigade, dakle u samostalnu jedinicu.

U Drnišu je četa za vezu brigade dobila 40 novih poljskih telefona i druga sredstva za vezu i tako je bila u mogućnosti da organizira radio-vezu između Štaba brigade i štabova bataljona, što će ubuduće olakšati rukovođenje i komandiranje u borbama.

19. studenoga

U Drnišu je održan veliki miting na kojem su govorili pukovnik Vicko Krstulović, tada sekretar oblasnog komiteta KPH za Dalmaciju, potpukovnik Duško Korač, politički komesar 26. divizije i predstavnici narodne vlasti.

Studen

Dok se brigada nalazila u Dmišu, njemačka dalekometna artiljerija sa vatrenih položaja oko Knina tukla je po gradu. Od jedne njemačke granate poginuo je stražar ispred Štaba 4. bataljona, koji se nalazio u kućama Drniša na izlazu prema Kninu.

Poslije oslobođenja Šibenika i Drniša u Šibeniku je organiziran vojno-obavještajni kurs za obavještajne oficire bataljona i brigade 26. divizije, kojem su prisustvovali i obavještajni oficiri 1. tenkovske brigade. To je bio dio priprema za odlučujuće borbe kod Knina.

U oslobođenom Drnišu izašao je iz tiska prvi broj brigadnog lista »XII UDARNA«, što ga izdaje: »XII dalmatinska udarna brigada XXVI dalmatinske udarne divizije«. List je na prvoj stranici donio izvod iz zapovjedi Štaba 26. divizije o proglašenju 12. brigade UDARNOM, kao i potpuni tekst brigadne zapovijedi: »Naša brigada je udarna!«. Zatim slijedi tekst kapetana Iva Marinkovića-Bepa, načelnika Štaba 12. brigade u kojemu on daje kraći prikaz borbi 12. brigade od iskrcavanja na obalu do Drniša. Pošto je opisao značajnije događaje iz tih borbi, na kraju autor kaže: »Kroz ove borbe čitava naša divizija, a u njoj i naša brigada dostojno je potvrdila naziv udarne, izražavajući ujedno svoju čvrstu riješenost i volju za nove pobjede nad mrskim neprijateljem, doprinašajući svim svojim snagama skoroj slobodi naše napačene i krvlju natopljene zemlje...«¹³⁷

U listu »XII UDARNA« komandant brigade major Borko Arsenić piše kako treba u borbi što bolje iskoristiti oružje, Ante Tomas daje vojno-političku ocjenu stanja na ratištima, i u drugom članku govori o takmičenju, da bi u trećem dao umjetničku ocjenu jedne priredbe koja je održana, ali ne govori gdje već samo kaže »prošlog mjeseca naša je brigada dala svoju šestu javnu priredbu«. Tu su i nekrolozi. Komesar 2. bataljona Zelimir Blažević-Zele govori o pogibiji Miladina Kneževića, komandanta 2. bataljona, a pomoćnik komesara brigade Dragan Granić piše o pogibiji Mirka Hajduka, zamjenika komesara 1. bataljona. Milan Andrić objavio je nekoliko pjesama, među kojima i pjesmu o pogibiji Ivana-Iva Dragobratovića na Solti 10. svibnja 1944. godine, a Aleksandar Alfrević govori o sportu i piše da je 12. brigada u nogometu pobijedila 11. brigadu sa 8:1, Stab divizije sa 3:1, dok je sa 1. brigadom igrala neodlučeno 1:1.¹³⁸

Pojava prvog brigadnog lista, uz već postojeće četne i bataljonske listove i džepne novine, predstavlja značajan događaj u oblasti političkog i kulturno-prosvjetnog djelovanja.

U Drnišu je izašao i deveti broj lista »Naš glas«, što ga je izdao Kulturno-prosvjetni odbor 3. bataljona. List je posvećen borbama za oslobođenje Dalmacije — od Brača, Makarske, Splita i Šibenika. Uvodnik i nekoliko tekstova napisala je Davorka, a Božo Svičarević komesar prateće čete piše o borbama na Debeljaku, dok Tomo Carević, referent za sport piše o sportskom životu u bataljonu. Milan Andrić je i u ovom listu objavio nekoliko pjesama, osvjetljavajući hrabre likove boraca brigade.¹³⁹

25. studenoga

Toga dana je iz Drniša prema Obrovcu kamionima upućen 2. bataljon. Vodi ga komandant bataljona, poručnik Đorđe Nikitović. U Obrovac su stigle sve čete 2. bataljona do 27. studenog. Bataljon je upućen na pravac Obrovca u vrijeme kada se svom žestinom vodila borba za Knin. Pojavom 2. bataljona u rejonu Obrovca namjeravalo se zaštititi snage u napadu na Knin od eventualnih iznenađenja sa zapadne strane. Bataljon je upućivao patrole i postavljao straže u Obrovcu i držao je

položaje kod sela Muškovci, 8 km daleko od Obrovca pod Velebitom, gdje su se povremeno smjenjivale pojedine čete.

Kada je oslobođen Knin i pošto se 19. dalmatinska divizija orijentirala prema Gračacu, 2. bataljon 12. brigade 7. prosinca napustio je Obrovac i krenuo prema selu Žegar u namjeri da surađuje sa 6. dalmatinskom brigadom 19. divizije. Sutradan, 8. prosinca bataljon je stigao u Turovac, gdje se nalazio štab 6. dalmatinske brigade i otuda je 9. prosinca trebao napasti neprijatelja na položajima Popova muda, ali je noću 6. brigada zauzela te položaje. Ujutru 10. prosinca 2. bataljon stigao je u Duboki dol, gdje je zavladala jaka studen, pa je zatim krenuo prema Gračacu, koji su netom oslobodile jedinice 19. divizije, a prenoćio je u selu Kesići. Po snijegu i ledu 2. bataljon se 11. prosinca pješice vraća prema Drnišu, prolazi kroz Donju Popinu, Knin i 13. prosinca stiže u Drniš propješačivši 83 km dugi put. Sada je ponovno u sastavu 12. udarne brigade.¹⁴⁹

Oslobođenje Knina

Borbe za Knin, kako je ranije kazano, počele su 7. studenog napadom 19, 20 i 26. divizije. U tim prvim borbama, osim u akcijama na Promini i u borbi za selo Ramljane u kojima su učestvovali 1. i 4. bataljon od 7. do 11. studenog, 12. brigada nije učestvovala. Ona se nalazila u divizijskoj i korpusnoj rezervi u Drnišu. Od 25. studenog ostala je sa tri bataljona — 1, 3. i 4, dok je 2. bataljon otišao prema Obrovcu.

Borbe što su vođene za Knin od 7. studenog do kraja tog mjeseca nisu dale dobre rezultate. Neprijatelj je uz velike gubitke čvrsto držao sve značajnije položaje oko Knina. Postupno je potiskivan, gubio je polako prostor, ali nije bio savladan. Analizirajući rezultate postignute u dotadašnjim borbama oko Knina, Stab 8. korpusa došao je do zaključka, da treba srediti i pregrupirati jedinice a zatim produžiti napad u cilju potpunog uništenja neprijatelja u rejonu Knina.

Na frontu napada 26. divizije u borbi su se nalazile: lijevo 1. dalmatinska, u centru 3. prekomorska, a desno 11. dalmatinska brigada. Pravac nastupanja ostao je isti — 26. divizija trebala je sa linije Kosovo polje — rijeka Krka s juga napasti njemačke snage i upasti u Knin. U U toku 29. studenog na položajima nije bilo promjena.

Dobivši naređenje da obnovi napad i da od juga zauzme Knin, Stab 26. divizije je 30. studenog donio odluku da se na prostoru između 3. prekomorske a 1. dalmatinske brigade, pravcem Dujakovići—Seat uvede u napad svježja 12. dalmatinska brigada, koja je do tada bila u rezervi. O tome u izvještaju 26. divizije piše: »Uvidjevši da je sektor naše 1. brigade i suviše velik, a s obzirom na jačinu i raspored neprijateljskih snaga, donijeli smo odluku da ponovni napad na prostoru između 1. i 3. brigade ubacimo našu 12. brigadu, i to pravcem selo Dujakovići—Milosević—Seat. Na taj način ostali smo bez divizijske rezerve, a brigadama smo naredili da zadrže jače sektorske rezerve ..,«¹⁴¹

U duhu odluke Štaba 26. divizije, jedinice 12. brigade, osim 2. bataljona, 30. studenog krenule su iz Drniša u Oklaj. Zadatak im je bio da se pripreme da ujutru 1. prosinca počnu napad pravcem selo Dujakovići—Milošević—Seat, da probiju njemačku obranu i otvore put za Knin. Ispred 12. brigade nalazila se glavnina njemačkog 892. puka njemačke 264. pješadijske divizije. Njemački položaji bili su jako utvrđeni, a ukolo su bila postavljena minska polja i žičane prepreke. Neprijatelja su podržavali četnici popa Đujića, čije grupice su se još nalazile ispred fronta 12. brigade.

Prvog prosinca počinju borbe 12. brigade za oslobođenje Knina. To su ujedno i posljednje borbe u kninskoj operaciji. Pošto je 1. bataljon pridodan 1. dalmatinskoj proleterskoj brigadi, a treći je zadržan u rezervi brigade, ustvari 1. prosinca 12. brigada napadala je samo sa 4. bataljonom podržanom tenkovima 1. tenkovske brigade.

Podržan minobacačkom četom 12. brigade, ujutru 1. prosinca počeo je napad 4. bataljona na neprijatelja na liniji Dujakovići—Seat. Borba se vodila sve do 18,00 sati. Bataljon je trpio velike gubitke ali je uspio zauzeti prve njemačke položaje, no dalje nije mogao jer je naišao na snažan otpor njemačke vojske i teško se mogao kretati zbog dubokih minskih polja. S obzirom na takvu neprijateljsku obranu i teško zemljište, tenkovi koji su podržavali napad 12. brigade nisu se mogli kretati naprijed, nego samo u borbenom poretku brigade, čak i nešto pozadi, jer su bili izloženi jakoj vatri a nailazili su i na protutenkovska minska polja.

Lijevo od 12. brigade, kuda je napadala 1. dalmatinska brigada, 1. bataljon 12. brigade zajedno s ostalima uspio je probiti njemačku obranu i tako je predvečer zauzeto selo Marjanovici pa su naši prodrli prema Ljubaču, gdje su zaustavljeni. Na desnom krilu 3. prekomorska brigada, uz podršku 1. tenkovske i 12. brigade izbila je do sela Skarić i sela Milošević i tu je zaustavljena.

Počele su pripreme za sutrašnji dan. Izmijenjena su iskustva a iz brigadne rezerve dovlači se 3. bataljon, a 1. bataljon se opet vraća u sastav 12. brigade.

Drugi prosinca bio je najkrvaviji dan u dotadašnjoj povijesti 12. udarne brigade. Probijen je njemački front ispred 12. brigade, pa je nastavljeno nastupanje s juga prema Kninu.

Stab 8. korpusa je tog dana ocijenio, da se uspješno dejstvo nastavlja u cilju likvidiranja njemačke kninske grupacije. Naredio je 19. i 20. diviziji da zatvore obruč okruženja oko Knina i onemogućie njihovo izvlačenje prema Lioi. Zato je preko Golubića angažirana i 3. dalmatinska brigada 9. divizije, čije su brigade orijentirane prema Širokom Brijegu i Mostaru. Neprijatelj se ogorčeno brani, nastoji proširiti i očuvati otvor izlaska iz Knina prema Lici kako bi spriječio potpuno okruženje.

Snage 26. divizije nastavljaju dejstvo istim rasporedom: desno je 11. dalmatinska, do nje 3. prekomorska, pa 12. dalmatinska udarna, a lijevo prema Ljubaču, uz rijeku Krku nastupa 1. dalmatinska proleterska brigada.

Ujutru 2. prosinca na frontu ispred 26. divizije vlada relativno za-
tišje, kao i ispred 12. brigade. Vrše se posljednje pripreme za prodor
u Knin. Oko podne, uz snažnu podršku artiljerije i tenkova, 26. divizija
prelazi s juga u napad. Stab 12. brigade stavlja u borbu svoj 3. i 4. ba-
taljon, dok je 1. bataljon zadržao u rezervi. Cim je završena artiljerijska
priprema i kada su u borbeni poredak pješadije stigli tenkovi i našli se
u sastavu 3. i 4. bataljona, borci su krenuli u juriš. Napad je bio tako
silovit, da su zauzeta najjača njemačka uporišta u selima Dujakoviću,
Miloševiću i Šeaitu i na prostoru oko njih. Jedinice 3. i 4. bataljona 12.
brigade potpuno su razbile njemački 2. bataljon 892. puka 264. divizije.
Napad se nastavlja. Veliki je broj poginulih i ranjenih, ali se dejstva
produžavaju. Nastoji se iskoristiti postignuti uspjeh. U poslijepodnevnim
satima na juriš je zauzeto selo Jaramazi. Selo Kneževići oslobodili su
borci 3. bataljona. Nastalo je pravo rasulo u njemačkoj obrani južno od
Knina. Probijen je njemački front i otvoren put u Knin.

Uspjeh što ga je 2. prosinca postigla 12. brigada bio je najznačajniji
tog dana na cijelom frontu oko Knina i to je prisililo Nijemce na povla-
čenje sa sektora južno od Knina. Žrtve 12. brigade su velike. Bio je to
najkrvaviji dan u povijesni 12. brigade: 26 poginulih i 99 ranjenih. Treći
bataljon tog dana imao je 19 poginulih, a 4. bataljon 7 poginulih, 3. ba-
taljon je imao 52 ranjena, a 4. bataljon 44, dok je trii ranjena imala
minobacačka četa brigade.

Bez obzira na te žrtve, Štab 12. brigade naređuje 3. i 4. bataljonu
da produže nastupanje prema mostu preko Krke, južno od Knina.

Borbe se u noći 2/3. prosinca nastavljaju. I dalje neprijatelj pruža
žestok otpor i postupno se povlači. U mrkloj noći juriši se produžavaju
—• padaju nove žrtve, ali se ne popustaje. Njemačke položaje na Vrbni-
ku je razbio 3. bataljon. »Vrbnik je krvav, sav je od krvi pocrvenio«,
zapisano je kasnije u bataljonskom listu »Naš glas«. Postupno se 3. i 4.
bataljon približavaju Kninu. Lijevo je 1. dalmatinska zauzela Ljubač,
posljednje njemačko uporište ispred njenog fronta. Neprijateljski dije-
lovi, koji su se u neredu povlačili iz rejona sela Ljubač, bacili su u zrak
most na rijeci Krki južno- od Kninske tvrđave. Ispred 4. bataljona nje-
mački inžinjerci minirali su dio puta, što od Dujakovića preko Vrbnika
vodi u Knin; cesta je porušena u dužini većoj od 50 metara, što je uspo-
rila kretanje naših tenkova. Snažne eksplozije te noći potresale su nebo
iznad Knina. Iako je bila noć, sve je ličilo na dan — i borba koja se
vodi i silne eksplozije koje odjekuju. Pravi je pakao na cijelom frontu
oko Knina, ne samo ispred 12. brigade.

Pod fizičkim pritiskom napada naših jedinica neprijateljski otpor je
naglo počeo popuštati. U brzom naletu prednji dijelovi 3. i 4. bataljona
12. i dijelovi 1. dalmatinske brigade izbili su na porušeni most na Krki
između 2 i 3 saita iza ponoći. Preko kostura porušenog mosta i balvana,
što su ih donijeli borci 3. bataljona, za 15 minuta napravljen je prijelaz.
Prvi su preko improviziranog prelaza prešli borci 1. čete 3. bataljona 12.
brigade i upali u Knin. Poslije su i ostale jedinice 3. i 4. bataljona prešle
preko mosta i ujutru rano ušle u Knin, nastavile nastupanje kroz grad
iako je njemačka posada sa kninske tvrđave i dalje pružala otpor.

Tako je 12. dalmatinska NOU brigada prva ušla u Knin i brzo oslobodila njegov južni dio, dok se u središnjem nije spojila sa 9. dalmatinskom brigadom 20. divizije. Prva četa 3. bataljona nastavila je nastupanje kroz grad i ka Staroj Straži. Nju je smijenio 1. bataljon, koji je uveden u borbu, dok su 3. i 4. bataljon zadržani u rezervi u Kninu.

Prvi bataljon nastavlja brzu i odlučnu akciju na njemačku zaštitnicu, koja pruža otpor. Kod sela Žagrovića razvila se oštra borba u kojoj je 1. bataljon 12. brigade slomio otpor Nijemaca i nastavio ih je goniti prema Staroj Straži, gdje se spojio s jedinicama 20. divizije.¹⁴²

Prvi bataljon 12. brigade vodio je vrlo oštre borbe sa njemačkim zaštitnim dijelovima kod sela Žagrovića. O tome je u bataljonskom listu »K pobjedi« 1. bataljona, borac 1. čete, čije ime nije stavljeno, ovo zapisao:

»... Nešto podalje od Knina na koti kod sela Žagrovića neprijateljska zaštitnica drži odstupnicu svojoj glavni. Naš bataljon dobiva zadatak da napadne kotu i likvidira neprijatelja. Treća četa napada frontalno, dok prva četa napada bočno. Za kratko vrijeme potiskujemo neprijatelja sa prvih položaja i izbjivamo sa strojem na dominantniji teren. U međuvremenu i prva četa potiskuje neprijatelja svojim frontalnim napadom i neprijatelj se povlači. Naši mitraljesci otvaraju snažnu vatru, tuku neprijatelja precizno. Švabe su bježale u panici. Nastupamo strojem naprijed i pred nama se čuje detonacija za detonacijom. To Švabe dižu u zrak topove i municiju... Neprijatelj je pobjegao u panici i ostavio ogroman plijen samo da spasi goli život. Jedinice 20. divizije već su ga obišle. Silazimo na cestu, koja je pretrpana svakovrsnim vozilima što ih je neprijatelj pri svom paničnom bijegu ostavio...«¹⁴³

I treći prosinca bio je krvavi dan za 12. brigadu: poginulo je 15, a ranjeno 56 boraca i rukovodilaca. Ovdje su uračunati i poginuli i ranjeni u noći 2/3. prosinca. Tog dana 1. bataljon je imao 9 poginulih i 9 ranjenih; 3. bataljon 2 poginula i 21 ranjenog, dok je 4. bataljon imao 4 poginula i 26 ranjenih.

Četvrtog prosinca iz Knina je prema Staroj Straži pred večer otišao 4. bataljon. Još su tutnjale eksplozije u željezničkom tunelu na izlazu iz Knina, u kojemu su Nijemci prilikom povlačenja zapalili municiju i gorivo iako su se ondje nalazili njihovi ranjenici. U požaru je nestalo oko 500 njemačkih ranjenika i bolesnika. Kasno u noć se 4. bataljon vratio u Knin.

Tog dana, 4. prosinca završena je kninska operacija. Time je bila oslobođena čitava Dalmacija. Neke jedinice 12. brigade već su 4. prosinca krenule u Drniš.

Oslobađajući Knin s ostalim jedinicama 26. divizije i snagama 8. korpusa, 12. dalmatinska brigada imala je od 1. do 4. prosinca 44 poginula borca i rukovodioca i 161 ranjenog. Prvi bataljon imao je 9 poginulih i 10 ranjenih; treći 23 poginula i 73 ranjena, dok je 4. bataljon imao 11 poginulih i 70 ranjenih, a samostalne jedinice brigade jednog poginulog i 8 ranjenih. Među poginulima bili su od starješina Jozo Marović, zamjenik komandira prateće čete 3. bataljona, Tomo Zuvić, vodni

delegat 1. čete 3. bataljona, Niko Koletić, vodnik 1. čete 4. bataljona i Milan Banjac, vodnik prateće čete brigade. Tu je poginula i hrabra bolničarka iz 4. bataljona, omiljena skojevka Alenka Buble iz Splita. Herojski je poginuo i puškomitraljezac Nikola Fočić iz 3. bataljona. Poginula su junački jedan uz drugog i dva brata — Mate i Lola Longin iz iste čete 3. bataljona, omladinci, iz sela Kali na Ugljanu. Jurišali su na Vrbnik. Mate, mitraljezac je poginuo od njemačkog metka, a bombaš Lola od eksplozije njemačke granate. Sahranjeni su na bojištu a zatim preneseni u rodno mjesto. Blizu njih je istog dana poginuo borac prateće čete 3. bataljona Francuz — Ernest Žan Jungling, iz Hagen, Mertvih, Francuska. Došao je u 3. bataljon poslije Sumartina. U borba-ma za Knin ranjeno je 25 starješina 12. brigade i to: poručnik Jure Brzica, zamjenik komesara 3. bataljona, poručnik Ante Stambuk, pomoćnik komesara 1. bataljona, Ilija Bulajić, komandir 1. čete 3. bataljona, poručnik Luka, Sutlović, komesar 1. čete 4. bataljona, Dušan Pavić i Niko Gospodnetić komandiri četa u 4. bataljonu, Ante Stipišić, komandir Prateće čete 1. bataljona, Božo Svičarević, komandir Prateće čete 3. bataljona, Marko Gudelj, komandir 1. čete 3. bataljona, Veljko Martinis, zamjenik komandira 3. čete 3. bataljona, Miće Ivčević, zamjenik komandira 1. čete 3. bataljona; Petar Br-alić, zamjenik komandira Minobacačke čete brigade; Vodnici ili vodni delegati: Mića Ilić, Neda Lučević, Milan Klarić, Juraj Mitković, Strahimir Krstojević, Juraj Padovan, Andrija Sreget, Ivo Sarajčić, Branko Bulatović, Ivo Martinić, Nedjeljko Kaštelanac, Ivan Ronić i Ujko Zlatar.

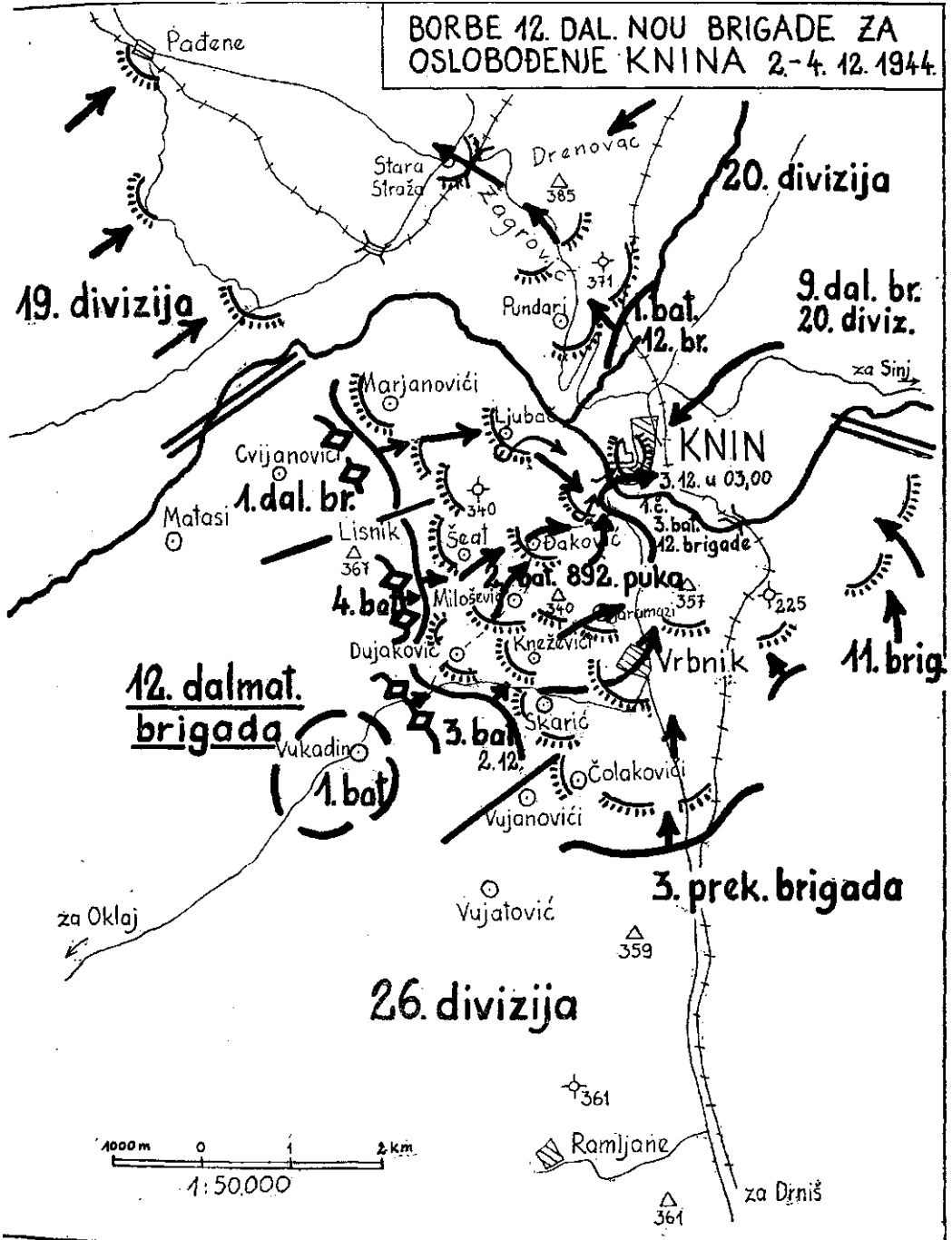
Među omladincima 12. brigade tih dana dosta se govorilo o herojskoj pogibiji braće Longin, iz 1. čete 3. bataljona. U bataljonskom listu »Naš glas«, broj 10, Boris je u članku »Braća Longin« opisao junake 12. brigade.

»Bili su u jednoj četi. Stariji je bio mitraljezac, a mlađi bombaš. Živjeli su sa svojim roditeljima na Dugom Gtoku. Javili su se dobrovoljno i bili dodijeljeni našem bataljonu... U Drnišu, par dana pred polazak za Knin, posjetila ih je majka. Putovala je nekoliko dana i noći dok ih je našla. Njena sreća je bila bezgranična. Ponosila se je njima. Oni su voljeli nju i bili su sretni. Ona je otišla, a sreća joj je ispunila dušu pri samoj pomisli na njeno dvoje djece.

Sunce je žeglo. Bio je topao decembarski dan. Granate haubica pale su okolo. Za gomilam, u zaklonu, stajao je mitraljezac Mate Longin. Njegov šarac je štektao, a neprijatelj uzmičeo. Kod njega je bio bombaš, brat mu Lola.

Četa se sprema na juriš. Lola ode sa četom naprijed dok je Mate ostao i dalje pucao. Ne mogavši odoljeti, želji i on ode na juriš, uspravivši se dok je i dalje u njegovim rukama šarac sipao paklenu vatru na neprijatelja. Zanesen naglim, uspješnim jurišem, malo se okrene... Odjednom osjeti kao da ga je nešto ubolo u desni obraz. Svijest mu se vrti i on pada. Ali to je bilo samo tren. Htjede da se dignu, ali već nije mogao. Malo zatim je izgubio svijest. Drugovi su ga našli mrtva. Bio je smrtno pogođen ...

BORBE 12. DAL. NOU BRIGADE ZA OSLOBODENJE KNINA 2.-4. 12. 1944.

Lola, saznavši za Matinu smrt, pojuri naprijed. Njegova je mržnja porasla. Jurnuo je naprijed, i u jurišu zastade kao ukopan. Malo je tako stajao, a zatim se srušio. Bolničarka potrča k njemu, no on je već mrtav. Pogodio ga je geler njemačke granate.

Borba je završena, ali njihova smrt je ležala na srcima svih.

Toga dana su poginula braća Longin, dva prava drugara, dva prava borca, dva tiha djeteta svoje majke..,«¹⁴⁴

U borbama za Knin 12. brigada postigla je ove rezultate: ubila je 483 neprijateljska vojnika i oficira, zarobila 570, zaplijenila 13 topova od 150 mm, 11 topova kalibra 75 i 105 mm, 5 protukolskih topova, jedan četvorocijevni protuavionski mitraljez i 13 drugih protuavionskih mitraljeza, 8 teških minobacača, 36 mitraljeza, 15 šaraca, 800 pušaka, 28 kamiona i taksija i drugu ratnu opremu.

Ponovno u Drnišu

Ujutru 5. prosinca čitava brigada napustila je Knin i otišla za Drniš, gdje je ostala do 20. prosinca.

Poslije podne brigada je stigla u Drniš, osim 2. bataljona koji se nalazio u Lici odakle se vratio 13. prosinca u Drniš u sastav brigade.

U Drnišu se brigada odmorila, sređivala svoje jedinice poslije naporna 53 dana ofenzive i uz to razvila živu političku, kulturnu i prosvjetnu aktivnost.

Pri povratku u Drniš za komesara 2. bataljona postavljen je Vlado Despot, dotadašnji sekretar SKOJ-a 12. brigade, jer je Zelimir Blažević otišao na novu dužnost. Naime, Despot je najprije otišao na partijsko-politički kurs pri Stabu 26. divizije u Šibenik tako da je dužnost primio u Sinju, prije polaska u borbu za Široki Brijeg.

10. prosinca

U Šibeniku se slavi. Tamo se na odmoru nalazi 1. dalmatinska proletera brigada. Svečano je puštena u promet željeznička, pruga Šibenik—Drniš. Odigrana je i nogometna, utakmica između 1. i 12. brigade. Pobijedila je 12. brigada s rezultatom 4:3. Sva četiri gola dao je Leše. Još su dobro igrali Bonaci i Mišura. Sudio je komesar 26. divizije, potpukovnik Duško Korač »s mnogo razumijevanja i objektivno«, zapisao je u listu »XII udarna« Aleksandar Alfirović.¹⁴⁵

11. prosinca

U Drnišu je izašao drugi broj lista »7 dana«, koji izdaje 12. dalmatinska udarna brigada. Nije bilo moguće saznati, kada je izašao prvi broj i kakav je bio njegov sadržaj. Drugi broj je izašao' pod naslovom »Knin je slobodan«. Uvodnik je napisao T. A., koji opisuje vojno-političko značenje oslobođenja Knina. Zatim se govori o hrabrom mitraljescu Nikoli Fočiću iz 3. bataljona, koji je u borbi s Nijemcima poginuo. Kulturna rubrika je posvećena akciji protiv nepismenosti, a zatim se daju

sedmodnevne najznačajnije vijesti sa svjetskih frontova i s jugoslaven-skog ratišta.¹⁴⁶

25. prosinca

Brigada je za popunu dobila 300 boraca iz Dopunskog bataljona 26. divizije.

Tog dana — 15. prosinca — brigada je imala ukupno 2.003 borca i rukovodioca, od toga 45 oficira, 105 političkih rukovodilaca, 94 pod-officira i 1759 boraca. Bilo je brojno sitanje koje brigada nije imala odavna, osim u danima osnivanja u rujnu 1943.

15. prosinca

Na rijeci Čikoli u Drnišu brigadni inženjerci su izgradili čvrsti most, a prije toga su za 4 dana postavili dva improvizirana mosta preko iste rijeke.

19. prosinca

U Drnišu je održan veliki narodni zbor naroda drniškog kraja i boraca 12. brigade. Prisustvovalo je više hiljada ljudi. To je bio prvi narodni zbor u oslobođenom Drnišu. Govorili su pukovnik Vicko Krstulović, sekretar Oblasnog komiteta KPH za Dalmaciju i komesar 26. divizije Duško Korač. U ime narodne vlasti govorio je Tode Curuvija.

Sjećajući se ovog narodnog zbora Prohaska, iz 3. bataljona, u bataljonskom listu »Naš glas«, broj devet, piše: «Sada sam u Drnišu. Stajala sam na vratima naše kasarne onoga dana kada je narod Drniške krajine imao zbor. Promatrala sam one slikovite nošnje našega naroda, njihova vesela, srećom ozarena lica, i slušala djevojke kako pjevaju pjesmu, koju sam po prvi put čula:

»Ova nam je jesen najmilija«!

I sasvim mi je bilo prirodno. Prolazili su seljaci hrvatskih sela sa svojim barjakom, pa drugi sa srpskom trobojnicom... Drniš je slavio svoje oslobođenje...¹⁴⁷

Prosinac

U Drnišu je izašao drugi broj lista »XII UDARNA«, što ga izdaje Štab 12. brigade. Na prvoj stranici nalazi se potpuni tekst »Pjesme XII udarne brigade« Uvodnik »XII udarna« napisao je komesar brigade, major Fabijan Trgo. Iznesena je vojno-politička ocjena tadašnjeg trenutka i ukazano na vojni i politički značaj pobjeda koje je izvojevala 12. brigada od svog osnivanja. Pomoćnik komesara brigade kapetan Dragan Granić govori o jedinstvu boraca, dok Ante Tomas piše o rezultatima takmičenja, a Anka iz 4. bataljona opisuje herojsku smrt bolničarke Alenke Buble. Milan Andrić, koji je autor brigadne pjesme, objarvio je i pjesmu »U noći«.¹⁴⁸

20. prosinca

Brigada napušta Drniš i kreće u Sinj. U toku dana stigla je do Muća i tu je zanoćila.

Na odmoru u Sinju

Ujutru 21. prosinca brigada je nastavila pokret iz Muća prema Sinju gdje je stigla navečer. Smještena je u kasarnu bivšeg 13. pješadijskog puka jugoslavenske kraljevske vojske i u zgradu monopola (tu se nalazio 4. bataljon).

Načelnik štaba 12. brigade Ivo Marinković Bepo unapređen je u čin majora.

Za vrijeme boravka u Sinju pri Štabu brigade održani su vojni, politički i sanitetski kurs.

Pri Štabu 12. brigade 25. prosinca završen je kurs za niže vojne rukovodioce. Među polaznicima bio je iz 1. bataljona Josip Makeljan, koji je kurs završio s odličnim uspjehom.

U borbama za oslobođenje Dalmacije od sanitetskog kadra 12. brigade Medaljom za hrabrost su odlikovane: Katja Domančić, četna bolničarka 1. čete 3. bataljona (poslije zamjenik referenta saniteta 4. bataljona) i Perica Jerković, četna bolničarka 3. čete 1. bataljona. Od Štaba 12. brigade su pohvaljene: Pavia Fijamengo, bolničarka iz 3. bataljona, Jela Marinković, četna bolničarka prateće čete 3. bataljona, Jerislava Baljkas, četna bolničarka 3. čete 3. bataljona (poslije zamjenik referenta 3. bataljona), Tonka Pažanin, vodna bolničarka 1. čete 3. bataljon, Alenka Buble, četna bolničarka 3. čete 4. bataljona (poginula na Kninu), Zdehka Sulić, četna bolničarka 2. čete 4. bataljona, Bonioa Pavičić, četna bolničarka 1. čete 4. bataljona, Bosiljka Kuzmić, bolničarka 3. čete 4. bataljona i iz brigadnog previjališta, Mica Petrak, Anka Versalović i Neva Krajtmajer.¹⁴⁹

Prvi bataljon izdao je poslije borbi za Knin deseti broj lista »K pobjedi« (ostali brojevi nisu sačuvani). Posvećen je borbama na Kninu. Veljko je napisao uvodnik, historijat Knina, onda drugarica Rajka govori o dejstvu bacača na Kninu i više njih o pojedinim likovima junaka s Knina, ali nije moguće utvrditi njihova imena, jer tekstovi nisu potpisani. Referent saniteta Fire piše o sanitetu, a intendant B. Rosso o intendaturi, dok drug Poglepović daje prikaz rada bataljonskog zbora, a Kaliterna o sportu.¹⁵⁰

I 3. bataljon je izdao svoj list »Naš glas«, broj 10, koji je također posvećen borbama na Kninu. O pogibiji Joze Marovića, zamjenika komandira prateće čete na položaju Vrbnik pišu Ivanko Kuljiš, pomoćnik komesara 1. čete, Ivo Rakela, pomoćnik komesara prateće čete i Trbuhović iz iste čete. Tu su i tekstovi o pogibiji braće Longin, a o oslobađanju sela Dujakovići piše Ante Gojak, komesar 2. čete, Marija Bulat iz prateće čete objavljuje pjesmu »Pjesma mladog mitraljesca«¹³¹

Posljednjeg dana 1944. godine — 31. prosinca — 12. brigada je imala na spisku 2.588, u rashodu 230 i na licu 2.358 boraca i rukovodilaca.

Staru 1944. godinu 12. brigada je dočekala u Sinju, u slobodnoj Dalmaciji, za čije je oslobođenje, zajedno s ostalim dalmatinskim brigadama i drugim jedinicama 8. korpusa dala značajan prilog. Ali, još je ostao veći dio zapadnih krajeva Jugoslavije koji nije bio oslobođen. Pred 12. brigadom bit će još borbenih zadataka — treba osloboditi neoslobođeno.